



Uit

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning –
Institutt for historie og religionsvitenskap

«Operasjon Asfalt»

Politisk historiebruk og didaktiske muligheter i skolen

—

Thorbjørn Sunde Mæhre

Masteroppgave i historie ved lektorutdanninga, HIS-3980. Vår 2016



Forord:

Dette har vært en følelsesmessig berg-og-dalbane fra begynnelsen og fram til i dag. Oppgaven startet med et ønske om å skrive om noe som handlet om Norge og Sovjetunionen. Jeg oppsøkte av den grunn Stian Bones, for å diskutere mulige emner med ham fordi han blant annet har forskningsinteresse for norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk, herunder forholdet til Sovjetunionen og norsk polarpolitikk. Bones ble seinere veilederen min. Han foreslo blant annet «Operasjon Asfalt». Emnet trignet meg umiddelbart, og resulterte i denne masteroppgaven.

Det er flere jeg ønsker å takke for hjelp og støtte i arbeidet med denne masteroppgaven. Først og fremst vil jeg takke familien min, og da spesielt mine foreldre, Kjersti Sunde Mæhre og Carl Dagfinn Mæhre i. En spesiell takk til min mor, som har tatt seg tid til å lese denne oppgaven midt oppi egen jobb med sin phd.-avhandling. Jeg vil også benytte anledningen til å takke min tidligere historielærer, Rolf Breimo fra Heggen vgs., for god hjelp til oppgaven og ellers gode samtaler. Takk også til lokalhistoriker Harald Isachsen, for at du tok deg tid til å svare på spørsmål jeg lurte på. Takk til min veileder, Stian Bones for å gjøre kilder tilgjengelig og veiledning underveis i arbeidet.

Innholdsfortegnelse:

Kapittel 1: Innledning.....	5
Tema.....	5
Problemstilling.....	7
Litteratur.....	7
Metode og Teori.....	9
Kilder.....	10
Hva er historiebruk?.....	11
Disposisjon.....	12
Kapittel 2: Hvorfor ble «Operasjon Asfalt» iverksatt?.....	13
Bakteppet.....	13
Norges vestorientering.....	17
Øst-Vest-problematikken.....	19
Opptakten til aksjonen: noteutvekslinger mellom Norge og Sovjetunionen.....	21
Planlegging av aksjonen.....	23
Avrunding.....	26
Kapittel 3: Hva var «Operasjon Asfalt»?.....	28
Hvordan ble arbeidet med krigsgravene utført?.....	28
Aksjonen.....	30
Motstanden mot «Operasjon Asfalt».....	33
Avrunding.....	36
Kapittel 4: «Operasjon Asfalt: Politisk historiebruk og norsk minnepolitikk.....	38
Politisk historiebruk.....	38
Den politiske historiebruken i samtida.....	39
Den politiske historiebruken i ettertid av aksjonen.....	43
Et ønske om å glemme?.....	45
Avrunding.....	48

Kapittel 5: Didaktiske muligheter med «Operasjon Asfalt» i skolen.....	49
Læreren i dagens og framtidens skole.....	49
Historiebruk i skolen.....	49
Hvordan brukes «Operasjon Asfalt» i skolen?.....	51
Potensielt undervisningsopplegg for emnet:.....	52
Utfordringer med emnet i undervisning.....	59
Didaktiske muligheter for «Operasjon Asfalt» i undervisningen.....	60
Avrunding.....	60
Kapittel 6: Oppsummering.....	62
Hvorfor «Operasjon Asfalt»?.....	62
Gjennomføringen av «Operasjon Asfalt».....	62
Politisk historiebruk.....	63
Didaktiske muligheter.....	64
Litteraturliste.....	67

Kapittel 1: Innledning:

«Hvorfor pyntes nazi-kirkegårdene – mens våre alliertes skjendes?»¹

Min interesse for «Operasjon Asphalt», begynte med en interesse og nysgjerrighet for dagens Russland. Dagens Russland har noe over seg, som minner litt om Sovjetunionen under den kalde krigen. Russland har ved flere anledninger vist seg militært ved å ha øvelser nærme andre lands grenser.

Russiske militærfly hevder seg i internasjonalt luftrom og langs NATOs grenser. I fjor rykket NATO-fly stasjonert i Baltikum, ut for å møte russiske fly over 100 ganger. Det er tre ganger så ofte som i 2013.²

Den økte militære tilstedeværelsen har til nå, selv med hendelsene i Ukraina friskt i minne, ikke ført til noen umiddelbar frykt for at Russland skal utøve sin militære overlegenhet overfor andre land i Europa. En kan spekulere i om det er for å vise sin militære styrke, og skremme andre nasjoner fra å forsøke presse Russland i politiske spørsmål.

Jeg synes det er interessant det vi ser i dag, og jeg ønsket derfor å skrive om noe som hadde med Norge og Sovjetunionen å gjøre. Da veilederen min, Stian Bones, foreslo «Operasjon Asphalt» ble jeg til et spørsmålstegn. Jeg hadde fram til da, ikke hørt om «Operasjon Asphalt». Dette trigget nysgjerrigheten min, og da jeg begynte å undersøke hva denne aksjonen var synes jeg den virket enda mer interessant. Hjembyen min, Harstad var en del av aksjonen, men det har ikke vært en del av undervisningene på de skolene jeg har vært elev. Som framtidig lektor i historie synes jeg det virket interessant å se på didaktiske muligheter, som ligger i dette temaet. Slik startet interessen min for «Operasjon Asphalt» og historiebruk, som nå har resultert i denne oppgaven.

Tema:

Flere millioner mennesker mistet livet under den andre verdenskrig. Etter krigens slutt var det et stort antall krigsgraver spredt utover Europa. Norge var ikke noe unntak. Etter krigen var det krigsgraver fra flere nasjoner, en stor andel av disse var sovjetiske krigsgraver. Under det tyske angrepet på Sovjetunionen, som startet sommeren 1941, ble et stort antall krigsfanger til å dekke den voksende etterspørselen etter arbeidskraft i Tyskland og de tyskokkuperte områdene. I overkant av 100.000 sovjetere ble sendt til Norge under krigen, for å jobbe for

¹ Friheten, 22. september 1951: 5

² <http://www.aftenposten.no/verden/Tredobling-av-russiske-Dark-Flights-over-Ostersjoen-67776b.html>

okkupasjonsmakten.³ Under elendige levevilkår, knallhardt arbeid og umenneskelig behandling døde i overkant av 13.000 sovjetiske krigsfanger i Norge. Gravstedene var spredt utover hele Norge, bare i Nord-Norge var det 95 gravsteder, mens det på landsbasis ble anslått til å være rundt sovjetiske 200 gravsteder. I følge opplysninger av Eugene Syvertsen i krigsgravtjenesten, ble det i alt gravlagt 7453 på Tjøtta, høsten 1951.⁴

Det internasjonale landskapet hadde gjennomgått kraftige omveltninger etter den andre verdenskrigs slutt. Tyskland lå i ruiner, og statsmakten som tidligere hadde vært en trussel og en fiende ble temmet og nå kontrollert av «seierherrene» Sovjetunionen, USA, Storbritannia og Frankrike. Sovjetunionens enorme krigsinnsats, enorme tap av menneskeliv og enorme materielle skader, la grunnlaget for en globalt utstrakt sympati og beundring for Sovjetunionen, men også kommunismen som styreform. Norge var ikke noe unntak. Norges kommunistiske parti (NKP) gjorde et brakvalg i 1945, men partiet som en gang vekke sympati og beundring skled i løpet av siste halvdel av 1940-tallet, over til å spre frykt og mistenksomhet. Sovjetunionens handlinger i Europa i årene etter krigen, gjorde sitt til at den spredte gravstrukturen i Norge ble ansett som en trussel mot norsk sikkerhet. Frykten for at de mange gravstedene skulle bli anvendt til sovjetiske spionasje, var en trussel den norske regjeringen ikke kunne sitte stille å se på – noe måtte gjøres.

Etter en rekke noteutvekslinger mellom Norge og Sovjetunionen angående de sovjetiske krigsgravene, «underrettet utenriksdepartementet den sovjetiske ambassaden at alle krigsgraver i Nordland, Troms og Finnmark ville bli samlet på ett sted, på Tjøtta i Nordland.»⁵ Noten ble sendt 2. august 1951, og med det var det som fikk navnet «Operasjon Asphalt» påbegynt.

Hvordan var noteutvekslingen mellom Sovjetunionen og Norge i denne perioden? Hvilke reaksjoner fikk aksjonen? Hvordan har «Operasjon Asphalt» og erindringspolitikken innvirket på det kollektive minnet? Hvilke didaktiske muligheter har «Operasjon Asphalt» i skoleundervisning?

Jeg er fra Harstad og kan ikke huske at «Operasjon Asphalt» eller de sovjetiske krigsfangene har vært et tema i undervisningen hverken på ungdomsskolen eller videregående.

Minnesmerket på Trondenes, som sovjeterne selv satt opp før de forlot etter krigens slutt,

³ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951: 8

⁴ Soleim, 2004: 449

⁵ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951: 5

forteller ikke på egenhånd historien fra stedet. Jeg mener det er rart og synd, siden «Operasjon Asfalt» og sovjetiske krigsfanger er en del av Harstads historie. Hvis «Operasjon Asfalt», og de sovjetiske krigsfangene ikke blir brukt i større grad i undervisning i skolen, havner viktig og interessant lokallhistorie i glemmeboka. De oppvoksende generasjoner vil få mindre og mindre kunnskap om dette, og historien vil sakte dø mer og mer ut.

Problemstilling:

Temaet for denne oppgaven er den politiske historiebruken benyttet til «Operasjon Asfalt», og de didaktiske mulighetene som dette gir i undervisningen i skolen. Oppgaven er bygd opp på en måte der hvert kapittel, er formulert som spørsmål. Disse spørsmålene fungerer som underproblemstillinger som til sammen fører oppgaven nærmere hovedproblemstillingen.

Mine arbeidsspørsmål er:

- Hvorfor ble «Operasjon Asfalt» iverksatt og hvordan ble aksjonen gjennomført?
- Hva var «Operasjon Asfalt»?
- Hvordan var den politiske historiebruken i forhold til «Operasjon Asfalt»?
- Hvilke didaktiske muligheter er det i emnet «Operasjon Asfalt»?

Litteratur:

«Operasjon Asfalt» og de sovjetiske krigsfangenes skjebne i Norge, var lenge en glemt del av den norske historien. Det er først de siste årene dette emnet har kommet mer fram i lyset, men det er fremdeles få eller ingen som har sett på dette emnet i lys av didaktiske muligheter til bruk i undervisning i skolen. Under presenteres litteratur som jeg har anvendt i denne oppgaven.

Halvor Fjermeros - Med Lik i Lasten, 2013:⁶

Halvor Fjermeros ga ut boken 'MED LIK I LASTEN' i 2013, denne boka baserer seg på øyevitneskildringer og deres hukommelse fra hendelsen, samt forsvarrets krigsgravtjeneste. Boka gir et oversiktlig bilde over perioden, selve aksjonen og etterspillene som kom av aksjonen, og er derfor en fin kilde til å presentere hva «Operasjon Asfalt» var. Den gir noe som i dag er et unikt innblikk i hvordan menneskene som ble rekruttert til aksjonen opplevde

⁶ Fjermeros, Halvor. *Med Lik I Lasten : Operasjon Asfalt : De Sovjetiske Massegravenes Skjebne I Norge*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2013.

hendelsene høsten 1951. Det er også flere intervju av mennesker som var vitne til de sovjetiske krigsfangenes tragiske skjebne.

Kari Digre – Operasjon Asphalt, 2002:⁷

Dette er en artikkel fra 'Menneske og Miljø – Årbok for Nord-Troms 2002', hvor Digre skriver om «Operasjon Asphalt». Digre tar utgangspunkt i Nordreisa og intervjuer gjort med øyenvitner til oppgravingen av krigsfangegravene på Nordreisa kirkegård.

Thor Helge Eidsaune - Kirkegårdskrigen 1951, 1999:⁸

Dette er en artikkel fra 'Årbok for Rana 1999' hvor Eidsaune skriver om den storstilte demonstrasjonen mot flyttingen av krigsfangelikene som ble gjennomført i Mo i Rana. Rana har en lang historie som Nordlands største industrikommune, arbeiderbevegelsen stod sterkt i Rana og hadde betraktelig innflytelse her. Dette gjenspeiles gjennom den sterke mobiliseringen mot flyttingen av krigsgravene der i 1951.

Gaute Lund Rønnebu - «En ualminnelig vemmelig sak»: opinionens reaksjoner på «Operasjon Asphalt» i 1951, 2014:⁹

Dette er en masteroppgave skrevet av en student fra Universitetet i Nordland. Rønnebu fokuserer på opinionens reaksjoner i et avgrenset geografisk område i Nordland, og bruker arbeideraviser fra disse områdene aktivt i sin besvarelse.

Marianne Neerland Soleim – Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945 – antall, organisering og repatriering, 2004:¹⁰

Marianne Neerland Soleims doktoravhandling fra 2004, er et omfattende verk som handler om de sovjetiske krigsfangene i Norge under den andre verdenskrig. I en epilog skriver hun om minner og erindringspolitikk i norsk etterkrigshistorie og «Operasjon Asphalt». Det er

⁷ Digre, Kari. "Operasjon Asphalt." *Menneske og miljø i Nord-Troms 2002* (2002)

⁸ Eidsaune, Thor Helge. "Kirkegårdskrigen 1951." *Årbok for Rana 32(1999)* (1999).

⁹ Rønnebu, Gaute Lund, and Nordland Universitetet i. "«En Ualminnelig Vemmelig Sak»:

Opinionens Reaksjoner På Operasjon Asphalt I 1951." Bodø: Universitetet i Nordland, 2014.

¹⁰ Soleim, Marianne Neerland, and Tromsø Universitetet i. "Sovjetiske Krigsfanger I Norge 1941-1945 : Antall, Organisering Og Repatriering." Institutt for historie, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø, 2004.

denne epilogen jeg har anvendt, da det er denne delen som er mest relevant i forhold til min problemstilling og oppgave.

Litteratur om historiebruk:

I forhold til litteratur som handler om historiebruk er det i all hovedsak to bøker jeg har anvendt. 'Å lese fortiden – Historiebruk og historiedidaktikk' fra 2006¹¹, av Jan Bjarne Bøe og 'Innføring i historiebruk' fra 2012¹², skrevet av Jan Bjarne Bøe og Ketil Knutsen. Bøkene handler om historiebruk i sin generelle form, men også de forskjellige grener av historiebruk og hvordan de kommer til syne både i dag og har kommet til syne i fortida.

Kitt Lyngsnes og Marit Rismark – Didaktisk arbeid, 2. utgave, 2009:¹³

Denne boka, som tittelen nok avslører, handler om didaktikk og den pedagogiske tenkning som kjennetegner vår tid. Boka gir også god innsikt i kunnskapsløftet (LK06). Boka viser også hvordan lærere kan utforme en praksis i tråd med prioriteringer i læreplaner og nyere kunnskap om pedagogisk virksomhet.

Metode og teori:

I min besvarelse av oppgaven har jeg tatt i bruk både kvalitativ, gjennom tolkning av kildene, og kvantitativ metode. Jeg har brukt kilder av ulik art. Jeg har sett på avisartikler fra avisa Friheten og sett på hva de tar opp i forhold til saken. Dette har jeg gjort med å bruke en kvantitativ metode. Jeg har også gått dypere inn i materien i andre kilder. Jeg har blant annet bruke kvalitative metoder i arbeidet med et skriftlig referat fra et møte i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite den 23. oktober 1951, men også gjennom granskningen av bøker og artikler som tar for seg emnet.

I tillegg til skriftlige kilder har jeg også foretatt to intervjuer. Det ene intervjuet er gjort med min tidligere lærer i historie, Rolf Breimo fra Heggen videregående skole, og en lokalhistoriker i Harstad, Harald Isachsen som blant har omvisninger ute på Trondenes i tilknytning til «Adolfkanonen» i sommermånedene. Jeg intervjuet Isachsen for å finne ut hvilke kunnskaper han hadde om «Operasjon Asfalt» og om skolene tar i bruk den

¹¹ Bøe, Jan Bjarne. *Å Lese Fortiden : Historiebruk Og Historiedidaktikk*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2006.

¹² Bøe, Jan Bjarne, and Ketil Knutsen. *Innføring I Historiebruk*. Kristiansand: Cappelen Damm høyskoleforl., 2012.

¹³ Lyngsnes, Kitt Margaret, and Marit Rismark. *Didaktisk Arbeid*. 2. utg. ed. Oslo: Gyldendal, 2007.

kunnskapen som finnes i lokalmiljøet, hvilke muligheter skolene har til å bruke for eksempel Isachsen som en del av undervisningen. Breimo kontaktet jeg for å høre med ham hvordan han, som historielærer på en videregående skole stilte seg til å bruke dette emnet i undervisningen.

Kilder:

Jeg har bruk alt fra artikler fra tidsskrifter og avisartikler til bøker, som tar for seg det aktuelle emnet samt omkringliggende og nært beslektede emner fra samtida. I den sammenhengen ble jeg anbefalt å se på blant annet den kommunistiske avisa Friheten i perioden juli/august til oktober/november 1951. Jeg har også brukt Halvor Fjermeros sin bok fra 2013, 'Med Lik i Lasten' der han skriver om «Operasjon Asfalt». Boka til Fjermeros er i all hovedsak anvendt for å gi en empirisk oversikt over «Operasjon Asfalt. Referatet fra utenriksdepartementet som omhandler denne aktuelle saken, er både brukt som et supplement til boka til Fjermeros, dels for å bekrefte Fjermeros sin framstilling ved bruk av flere kilder, men mest for å få et innblikk i den politiske historiebruken, som gjorde seg gjeldende for denne saken.

Denne oppgaven har ikke som mål å presentere «Operasjon Asfalt» i et helt nytt lys, men å belyse den politiske historiebruken rundt aksjonen og undersøke de didaktiske mulighetene dette emnet kan ha i skolen. Derfor har 'Med lik i lasten', selv om Fjermeros ikke er historiker, fungert som en av hovedkildene i min presentasjon av aksjonen. Dette fordi den gir en god oversikt over aksjonens empiri, som for meg har vært avgjørende for å bli kjent på emnet og på den måten få frem didaktiske muligheter og utfordringer, men også i forhold til den politiske historiebruken rundt aksjonen.

Aviser:

Aviser kan være en god kilde for å få inntrykk av perioden de er produsert i og kan være et godt redskap for å øke forståelsen av samtida. De kan fortelle noe om realopplysninger eller holdninger i samtida. Som jeg har nevnt har jeg sett meg ut spesielt en avis i denne sammenhengen. I arbeidet mitt med denne avisa, som har en tydelig politisk tilhørighet, har det vært viktig for meg å være varsom og å ha et kritisk blikk på kilden, men det har fungert som et godt eksempel på historiebruk i perioden før, under og etter «Operasjon Asfalt». Det har i tillegg vært en god kilde for å se saken fra perspektivet til det kommunistiske og sovjetvennlige miljøet i Norge, i årene etter andre verdenskrig.

Aviser er nok mest å regne som en sekundærkilde siden de ofte gjengir andres meninger, men de kan også fungere som primærkilder, som når det er foretatt intervjuer og det er gjengitt uttalelser som en ikke kan finne andre steder.

Hva er historiebruk?:

Hvem-, til hvilket formål og med hvilke virkemidler brukes historien? Ved å stille et slikt spørsmål får man en forståelse av hva historiebruk er. Historiebruk er ikke fakta om fortiden eller vitenskapelige resultater, men selve bruken av fakta som er sentralt. Det sentrale ved historiebruk ligger derfor ikke i fortida, men i nåtida; det er samtidas bruk av historien som det fokuseres på.¹⁴

Forståelsen av hvordan fortida blir brukt bygger på flere fagfelt, og man kan avgrense visse grunnbegreper som er konstituerende for fagfeltet. Historiekultur er ett av disse begrepene, og favner om kilder, produkter, ritualer og sedvaner med historisk referanse, som gjør det mulig å binde sammen fortid, nåtid, og fremtid. Historiebruk viser til anvendelsen av denne historiekulturen.¹⁵

Betydningen av historiebruk er at forhold som blir ansett som viktige, blir husket – og på andre siden at forhold som ikke har noen verdi, blir glemt, men dette er langt fra å være en absolutt regel.¹⁶ Jeg skal komme nærmere inn på det i kapittel 5 når jeg skal gå spesifikt inn på historiebruken rundt «Operasjon Asfalt».

Kunnskap om og erfaring fra fortiden skaper et erfaringsrom med muligheter for visse forestillinger om fremtiden. Håp og frykt skaper i samtiden en forventningshorisont som påvirker måten man organiserer forholdet mellom hukommelse og glemsel på. På denne måten plasser folk den bevisste og ubevisste historiebruken i en dynamisk prosess som innbefatter deres fortolkning av fortiden, forståelse av nåtiden og deres perspektiver på fremtiden.¹⁷

Hukommelse og glemsel står sentralt når en taler om historiebruk. På den ene siden fungerer de som motpoler, mens på den andre siden er de sine egne forutsetninger. Hukommelse er en viktig egenskap eller evne nettopp fordi man glemmer; hadde man aldri glemt noe, ville heller ikke hukommelse ha noen verdi. Forholdet mellom hukommelse og glemsel kan vi forstå som

¹⁴ Bøe og Knutsen 2012: 15

¹⁵ Bøe og Knutsen 2012: 16

¹⁶ Bøe og Knutsen 2012: 16

¹⁷ Bøe og Knutsen 2012: 16

en prosess over tid og uttrykt som grader fra det som huskes i evigheter, til det totale hukommelsestap.¹⁸ Ett skille har gått mellom kollektiv og individuell erindring. Når folk er felles om å huske på de samme stedene, for eksempel ved et minnesmerke eller på et minnested, er erindringen sosialt konstruert. Dessuten vil gjenkallelsen av det man husker fra fortiden, skje gjennom et språk vi deler med andre, og innenfor en sosial ramme.¹⁹

Disposisjon:

Denne oppgaven er tredelt. Den første delen tar for seg bakteppet til «Operasjon Asfalt» og selve gjennomføringen av aksjonen. For at man bedre skal kunne forstå den politiske historiebruken rundt «Operasjon Asfalt» og se didaktiske muligheter dette emne kan gi, er det nødvendig med en gjennomgang av både bakteppet og selve gjennomføringen av aksjonen. Bakteppet og veien fram til selve aksjonen forteller noe om perioden «Operasjon Asfalt» ble til i og består av den kalde krigen og det internasjonale klimaet. Gjennomføringen av aksjonen føler jeg er viktig å ha med for å bedre forstå reaksjonene og den politiske historiebruken, men også for å bedre se de didaktiske mulighetene som dette emnet tilbyr.

Den politiske historiebruken rundt «Operasjon Asfalt» og de sovjetiske krigsfangegravene er veldig interessant og gir oppgaven en litt annen vinkling enn hva det tidligere har vært fokusert på i forhold til dette emnet.

Emnets didaktiske muligheter er svært interessant for min del, siden jeg er en del av lektorutdanninga og jeg ønsker å se på hvilke muligheter og eventuelle begrensninger dette emnet har i skole. Dette er spesielt interessant siden det fram til nå ikke har blitt brukt i noen stor grad i skolen.

¹⁸ Bøe og Knutsen 2012: 16

¹⁹ Bøe og Knutsen 2012: 17

Kapittel 2: Hvorfor ble «Operasjon Asfalt» iverksatt?

I dette kapittelet presenteres bakteppet for «Operasjon Asfalt» - for å gi et bilde av hvorfor denne aksjonen ble iverksatt og gjennomført. Når en ser på en sak som dette er det nødvendig å se den i forhold til tiden eller perioden den ble skapt i, siden dette kan gi svar på spørsmål til aksjonen man ellers ville finne vanskelig å svare på. Derfor bygges dette kapittelet opp slik at det tar for seg perioden før aksjonen ble vedtatt iverksatt, og det politiske spillet både nasjonalt i Norge, bilateralt mellom Norge og Sovjetunionen og internasjonalt mellom Norge, NATO og Sovjetunionen.

Bakteppet:

De sovjetiske krigsfangene og tvangsarbeiderne i Norge under den tyske okkupasjonen:

Etter det tyske angrepet på Sovjetunionen ble en rekke sovjetere tatt til fange av tyskerne og det økende behov for arbeidskraft i tyskokkuperte områdene økte i takt med krigens utvikling. Tyske bedrifter og krigsindustrien var avhengig av økt arbeidskraft og det måtte de finne blant andre grupper enn tyske arbeidere.²⁰

Det ble bestemt fra øverste hold i Tyskland at krigsfangene skulle brukes til arbeid for tyskerne. Som et resultat av dette er det blitt anslått at det under den tyske okkupasjonen av Norge ble sendt rundt 100.000 sovjetiske krigsfanger og sivile tvangsarbeidere til Norge, et stort antall - som utgjorde hele 3,3 prosent av den totale norske befolkningen i denne perioden.²¹

De sovjetiske krigsfangene og tvangsarbeiderne spilte en viktig rolle for tyskernes oppbygging av Norge. De sovjetiske tvangsarbeiderne bygget veier, jernbaner, fabrikker og flyplasser rundt om i Norge. Det var for eksempel en stor andel sovjetere som var satt til arbeidet med Nordlandsbanen samt den nordligste delen av det som vi i dag kaller E6, og en rekke av disse døde. En annen viktig del av tyskernes oppgradering av Norge, var å militarisere så å si enhver fjord og gjøre det okkuperte Norge nærmest uinntakelig for invasjon fra de allierte. Denne delen har senere fått navnet «Festung Norwegen» som var en del av en større tysk plan - Atlanterhavsvollen (Atlantikwall).²²

²⁰ Soleim 2004: 50

²¹ Fjermeros 2013:47

²² Fjermeros 2013: 47

Forholdene de sovjetiske krigsfangene og tvangsarbeiderne var satt til å leve og arbeide under må beskrives som grusomme. I følge en rapport fra fangeleirene var det i Lyngseidetleiren med rundt 575 fanger at «det var lus i alle brakker, ca. 90 prosent av fangene var plaget av lus, maten var av dårlig kvalitet, sykehuset i elendig forfatning». Og videre: «fangene var stuvet sammen i mørke 'brakker' sov på filler, så til dels dårlig ut, klærne til dels traser²³.»²⁴

Det som preget de sovjetiske krigsfangene i Norge kanskje aller mest var menneskesynet som gjennomsyret den nazistiske ideologien. I den nazistiske ideologien var det en form for gradering av mennesker etter etnisk bakgrunn, og ifølge denne graderingen var russere langt ned på listen, og dette var en styrende faktor for hvordan de sovjetiske krigsfangene ble behandlet. De skulle gjøre jobben de ble satt til å gjøre, og de skulle gjøre den fram til de stupte (døde). De sovjetiske krigsfangene var satt til å overleve, for det var ikke snakk om å leve slik vi kjenner det, men å overleve på så lite som mulig, og kanskje enda mindre.²⁵

Rett etter krigen kom en rekke rapporter som bekreftet at de sovjetiske krigsfangene etter sin død ble begravet totalt blottet for respekt, og som Fjermeros skriver i sin bok at «Og mange av dem, kanskje tusenvis, ble definitivt ikke liggende under seks fot jord.»²⁶

Etter andre verdenskrigs slutt var det flere tusen sovjetiske graver fordelt på flere titalls gravsteder i de tre nordligste fylkene. Kari Digre har i sin artikkel om «Operasjon Asfalt» gjengitt de anslåtte tallene fra 1951 om hvor mange gravplasser og gravlagte det var i Nordland, Troms og Finnmark. Der kommer det fram, at det var 36 gravplasser og 3.593 gravlagte i Nordland, 27 gravplasser og 1.981 gravlagte i Troms og 25 gravplasser og 2.510 i Finnmark.²⁷ Det vil med andre ord si at det totale tallet for de tre nordligste fylkene var anslått til å innebære 88 forskjellige gravsteder og 8084 gravlagte, Utenriksdepartementet anslo at det var cirka 8500 sovjetiske krigsgraver og omtrent 95 graver i de tre nordligste fylkene, mens Eugene Syvertsen, i krigsgravtjenesten, opererte med 7453 gravlagte.²⁸ I disse tallene er ikke de to store skipsforlisene «Rigel» hvor rundt 2100 sovjetere og jugoslaver mistet livet, eller «Palatia» hvor 915 mistet livet inkludert, men i sistnevnte skipsforlis er det noe usikkert hvor mange som var sovjetiske krigsfanger.²⁹ Begge disse skipsforlisene var et resultat av britiske

²³ Traser er et annet uttrykk for filler.

²⁴ Fjermeros 2013: 49

²⁵ Fjermeros 2013: 53

²⁶ Fjermeros 2013: 48

²⁷ Digre 2002: 88

²⁸ Soleim 2004: 449

²⁹ Fjermeros 2013: 84

angrep. De store sprikene i det totale antallet døde sovjetiske krigsfanger, som ble flyttet til Tjøtta, forteller noe om hvor uoversiktlig og vanskelig arbeidet med krigsgravene var.

Sympati og beundring for Sovjetunionen:

Noe som også er viktig å ha med er de samfunnskraftene som jeg så vidt nevnt tidligere. I 1945 i Norge var det en nyvunnet sympati, beundring og idealisering av Sovjetunionen og sovjeterne, og dette skyldes nok nordmenns bevitnelser av hvordan de sovjetiske krigsfangene ble behandlet og satt til å leve, eller kanskje rettere sagt; overleve. Halvor Fjermeros har i sin bok «Med lik i lasten» tatt med flere vitneutsagn fra nordmenn som bevitnet behandlingen de sovjetiske krigsfangene ble utsatt for av de tyske soldatene. Dette innebar underernæring, psykisk og fysisk tortur og mye mer.

Min mann, Ivar, som kjørte lastebil, så en gang en fryktelig mishandling av en fange ved Skagstad kai. Den tyske havnekapteinen la ut 'åte' til russerne, la seg på lur og tok en av fangene som gjerne ville ha seg mat. Først tok han saksa og klippet opp fingrene, deretter skjøt han flere skudd gjennom magen hans. Fangen ble kastet opp på lastebilen og min mann ble beordret til å kjøre ham til leiren.³⁰

Dette er en av vitneberetningene som er tatt med i boka, og som forteller noe om hvordan de sovjetiske krigsfangene ble behandlet av tyskerne, og hvordan den grusomme behandlingen førte til økt sympati for krigsfangene fra mange nordmenn. Sympati sammen med tanken om en felles fiende gjorde sitt til at flere nordmenn forsøkte å smugle mat til de russiske fangene, selv om de risikerte streng straff for denne virksomheten. Motstanden «Operasjon Asfalt» fikk, og som jeg skal komme mer inn på senere, kan nok spores tilbake til bevitnelser lik den jeg har referert til ovenfor. Ønsket om å bevare minnet av de sovjetiske krigsfangene, og la de få hvile i fred i sine graver der hvor de har ligget i seks år eller mer, kan ha vært en av opposisjonens drivkraft mot «Operasjon Asfalt». Det var mange hendelser som la føringer for «Operasjon Asfalt», både hvorfor den skulle gjennomføres og hvorfor den sterke motstanden mot aksjonen dukket opp i Norge, men også i Sovjetunionen. Og det er hendelser som har blitt presentert så langt i kapitlet, som har vært førende for dette.

Demonstrasjoner og den generelle motstanden aksjonen møtte på flere steder i Nord-Norge, ble ikke dempet av det sovjetisk-støttede kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948, og det sovjetiske

³⁰ Fjermeros: 62

presset mot Finland. Dette var mennesker, som hadde blitt mishandlet på det mest grusomme, som ikke hadde noe med det Sovjetunionen en så i perioden etter krigen.

Det politiske Norge i perioden etter andre verdenskrig:

8. mai 1945 var den tyske okkupasjonen av Norge offisielt over og Norge skulle påny forsøke å bygge seg opp etter en tid hvor et annet land hadde hatt sterk innflytelse på innenrikspolitikken. I 1945 var partimønsteret omtrent likt som det var før krigens utbrudd, men med en vesentlig forskjell, Norges Kommunistiske Parti (NKP) hadde mange medlemmer, og kom inn med stor styrke med mange sympatisører før stortingsvalget dette året.

Den kraftige økningen av støtte til NKP før stortingsvalget i 1945 kan forklares med en rekke faktorer. Det som har vært ansett som en av hovedfaktorene henger tett sammen med motstandskamp og sovjetisk krigsinnsats i Norge, men også ellers i Europa. Sovjetunionen spilte som kjent en avgjørende rolle i de alliertes krig mot Tyskland, den evnen de hadde til å demme opp for den tyske frammarsjen lenger inn i Sovjetunionen. Tross store tap fortsatte sovjeterne deres heltmodige kamp mot tyskerne. For Norges del gjorde Sovjetunionens krigsinnsats seg mest gjeldende i Nord-Norge hvor det var sovjetiske styrker som sendte tyskerne på flukt fra Finnmark og Nord-Troms.

Det er et faktum at Sovjetunionen gikk ut av den andre verdenskrig med de største tapene hvis en ser i forhold til antall menneskeliv, som gikk tapt i løpet av krigen, som anslås til å være godt over 25.000.000. Sovjetunionens innsats i Europa og i Nord-Norge, antall falne sovjetere under krigen, var viktige faktorer for en økt beundring, nyvunnet sympati og til dels idealisering av Sovjetunionen og det kommunistiske systemet i Norge, men også i andre land - i andre halvdel av 1940-tallet. Resultatet av stortingsvalget i 1945, hvor NKP fikk hele elleve mandater på stortinget, var et bevis på dette.³¹

Forhandlingene om Svalbard og Bjørnøya:

Årene etter andre verdenskrig var krevende for forholdet mellom Norge og Sovjetunionen. Det var flere utenrikspolitiske spørsmål Norge måtte ta stilling til i disse årene, deriblant spørsmålene rundt Svalbard som fremdeles stod ubesvart i 1946. Natt til 12. november 1944, kalte den sovjetiske utenriksministeren Vjatsjeslav Molotov, den norske utenriksminister

³¹ Furre 2010: 122-123

Trygve Lie og Moskva-ambassadør Rolf Andvord inn til et møte. Innkallingen til møte kom bare timer før Lie skulle forlate Moskva etter et lengre besøk som handlet om en rekke konkrete saker tilknyttet det norsk-sovjetiske og allierte militærsamarbeidet i nord.³² Temaet for dette møte dreide seg om Svalbard. Sovjetunionen var ikke tilfreds med Svalbardtraktaten av 1920, og i det sovjetiske referatet står det blant annet:

Han, Molotov, har i tankene Spitsbergen-spørsmålet og Paris-konvensjonen av 1920. Konvensjonen av 1920 ble vedtatt uten Sovjetunionens deltagelse, og den var rettet mot Sovjetunionen. En situasjon som på denne måten diskriminerer Sovjetunionen kan ikke lenger aksepteres og tåles. (...) Det er klart at denne Konvensjonen ikke kan stå ved lag. Han Molotov, håper at den norske Utenriksminister forstår den sovjetiske Regjerings syn.³³

Argumentene til, Molotov var økonomiske og militærstrategiske. Kullet fra Spitsbergen, hadde fra før krigen spilt en «meget stor rolle» for det nordlige Russland. Han pekte også på at Sovjetunionens eneste utgang til havet i vest, passerer øygruppa.³⁴

Videre kommer Molotov med forslag til framtidens forvaltning av Svalbard og Bjørnøya. Han foreslår et felles norsk-sovjetisk styre (kondominium) på Svalbard, mens Bjørnøya bør tilhøre Sovjetunionen i sin helhet ettersom det lenge før 1920 i praksis hadde vært en russisk øy. Molotov mente dette ville være en god løsning for begge parter, økonomisk og sikkerhetspolitisk. Det ble ikke gjort noen endelige beslutninger under møtet 12. november 1944, og i august 1946 ble spørsmålet tatt opp på ny. Det var uenigheter innad i Norge i løpet av høsten 1946 til Svalbards framtid, men 15. februar 1947, på et lukket møte i Stortinget ble det gjort en beslutning på området, og 17. februar ble svaret overlevert til Molotov. Det endelige svaret fra norske styresmakter; et negativt sådan til det sovjetiske forslaget om felles forsvar, men med en invitasjon til forhandlinger rundt Svalbardtraktaten av 1920.³⁵

Sovjetunionen aksepterte dette med den tro at ingen andre nasjoner kom til å militarisere Svalbard og bruke ishavsoyene til militære baser.³⁶

Norges vestorientering:

Det var flere utenrikspolitiske spørsmål Norge stod overfor i etterkrigstida, og da var kanskje valg av internasjonale forsvarsallianser ett av de større problemene å ta stilling til. Det nye

³² Holtsmark 2015: 297

³³ Holtsmark 2015: 297

³⁴ Holtsmark 2015: 297

³⁵ <http://www.polarhistorie.no/artikler/2008/fra%209.%20april%201945> 11.03.2015, kl. 13:40

³⁶ Furre 2010: 135

klimaet i verden militært og politisk, med Sovjetunionen og USA som de to enerådende supermaktene, gjorde nok ikke valget enklere. Norge lå utsatt til i tilfelle en supermaktskrig mellom Sovjetunionen og USA, som naboland til Sovjetunionen, men også som en mulig viktig brikke i den amerikanske etterretnings- og spionasjevirksomheten mot Sovjetunionen. De norske styresmaktene søkte etter en ny utenrikspolitikk med en klarere orientering mot Vesten, og da hovedsakelig Vest-Europa, og bygget videre på de tette båndene en hadde til Storbritannia.

Et ønske om en forsvarsallianse:

I løpet av de første månedene i 1948 inntraff en rekke hendelser, som førte til en radikal endring av rammene for norsk utenrikspolitisk debatt.

Det var et ønske fra norsk side om å gå inn i forhandlinger med Sverige og Danmark om en felles skandinavisk militærallianse med Storbritannia, men både Sverige og Danmark ønsket å fortsette nøytraliteten sin. «9. april-syndromet» gjorde seg fremdeles gjeldende, og Norge hadde gjennom historien fått føle på kroppen hvor liten motstand en liten nasjon kunne yte alene mot stormaktene.³⁷ De norske styresmakter ønsket derfor sterke allianser og avtaler med andre land som ville forsvare og kanskje forhindre at en krig enda en gang skulle finne sted på norsk jord.

Sommeren 1947 kom det økonomiske tilbudet fra USA som skulle hjelpe de europeiske landene i gjenreisningsprosessen; «Marshallhjelpen». At Norge aksepterte tilbudet om «Marshallhjelp» var et klart tegn på retningsvalg i forhold til økonomisk politikk og norske utenrikspolitikken. Sovjetunionen fikk også tilbudet fra USA, men var rask med å takke nei, samt å gi klar beskjed til flere øst- og sentraleuropeiske land om også å takke nei. Norges positive svar på denne avtalen samt underskriften på NATO-samarbeidet to år senere var to klare indikasjoner på hvilken retning Norge var på vei i når det kom til det utenrikspolitiske.

Den 4. april 1949 underskrev utenriksminister Halvard Lange avtalen som var et tydelig retningsvalg i det internasjonale landskapet – han skrev under på Atlanterhavspakten (NATO), og Norge var dermed blitt et fullverdig medlem av den vestlige forsvarsalliansen med front mot Sovjetunionen. Inngåelsen av NATO-medlemskap står kanskje i kontrast med hvordan det indre-politiske klimaet i Norge hadde utviklet seg og var i 1945, men i periode

³⁷ Furre 2010: 136-137

1945 til 1949 var det flere hendelser som gjorde mistanken og mistilliten til Sovjetunionen større i Norge og den vestlige delen av Europa. Hendelsene som kanskje peker seg sterkest ut var det sovjet-støttede kuppet i Tsjekkoslovakia 20. februar 1948. Kuppet var et sterkt signal på hvordan Sovjetunionen kontrollerte innenfor sin interessesfære. Den kommunistiske maktovertakelsen, i Tsjekkoslovakia, ble etterfulgt av brutale utrenskninger og ideologisk ensretting – det tsjekkosllovakiske demokrati var knust og kommunismen var enerådende.

De sterke reaksjonene til hendelsene i Tsjekkoslovakia skyldtes at Tsjekkoslovakia hadde blitt trukket fram som et eksempel om at det var mulig for demokrati, innenfor den sovjetiske interessesfære i Øst-Europa.³⁸

Bare dager etter kuppet i Tsjekkoslovakia, 22. februar henvendte Stalin seg til den finske presidenten, Juho Paasikivi, med et forslag om en bilateral vennsks-, samarbeids- og støttepakt. Avtalen la strenge føringer på den finske regjeringens handlefrihet og i Norge fryktet man at Sovjetunionen i løpet av kort tid ville komme med en lignende henvendelse til Norge.³⁹ Men det har også vært rapporter, som tyder på at Sovjetunionen anså Norge som tapt, og at de i en periode forsøkte å unngå at distansen mellom Norge og Sovjetunionen ble for stor, og bremse Norges vestorientering.⁴⁰

Øst-Vest-problematikken:

Forbindelsene mellom Norge og Sovjetunionen ble forsøkt utbygd gjennom kulturell utveksling og handelsavtaler i de første etterkrigsårene, og i 1946 ble det opprettet et norsk-sovjetisk samband, men 4. april 1949 ble, som nevnt Norge medlem av NATO. Og med det hadde Norge gjort et endelig valg om hvilken side de stod i den Øst-Vest-konflikten som bygde seg mer og mer opp. Med Norges godkjenning av «Marshallhjelpen» og deltakelse i NATO-fellesskapet forvitret de nyetablerte forbindelsene til Sovjetunionen raskt, og mellom 1947 og 1955 var det ingen møtet på statsrådplan mellom Norge og Sovjetunionen. Dette skyldtes i hovedsak den konfrontasjonspolitikken Sovjetunionen førte overfor Norge i denne perioden, og som en finner igjen i blant annet forhandlingene rundt Svalbard og Bjørnøya.⁴¹

På grunn av Norges geografiske plassering, som naboland til Sovjetunionen, forsøkte de norske styresmakter seg på en form for balanseringspolitikk mellom øst og vest. Norge så seg

³⁸ Holtsmark 2015: 305

³⁹ Holtsmark 2015: 305

⁴⁰ Holtsmark 2015: 307

⁴¹ Eriksen, Pharo og Jensen 1997: 61

ikke tjent med å forsurne forholdet til Sovjetunionen mer enn nødvendig. Norge forsøkte å balansere mellom de lovnader de hadde gitt i inngåelsen av NATO-medlemskapet, men samtidig ikke distansere seg helt fra Sovjetunionen og deres ønsker og interesser. Det finnes flere bevis på dette, deriblant baseerklæringen. Den erklærte, at det ikke var åpent for fremmede styrker i norske områder i fredstid. Norge ønsket å signalisere overfor Sovjetunionen at avtalen med NATO var gjennomgående defensiv. Etter hvert ble de selvpålagte restriksjonene fra norsk side tolket romsligere enn tidligere. Forbudet mot baser ble til et nei til permanent stasjonering av utenlandske styrker i Norge, og forbudet mot atomvåpen på norsk jord skulle etter hvert gjelde lagring av kjernefysiske ladninger på norsk området, men norske styrker fikk våpen som kunne bruke både konvensjonelle og kjernefysiske ladninger.⁴²

Verden blir delt i to:

Norges medlemskap i NATO var bare en av flere faktorer, som gjorde seg gjeldende i 1951. Det var også uenighetene rundt Tyskland og Berlin var også en faktor. Supermaktene sto på hver sin side i Tyskland og Berlin og det var store uenigheter rundt Tysklands framtid.⁴³

Tjelmeland skriver i boka si 'Den kalde krigen' at tiden rundt 1950 var et periodeskille. I 1949 brøt Sovjetunionen det amerikanske atomvåpen-monopolet, og samme år seiret kommunistene i borgerkrigen i Kina. Med det var det en ny kommunistisk stormakt, som kunne utfordre det vestlige hegemoniet i Asia.⁴⁴ Koreakrigen kan også nevnes, som en del av faktorene som økte spenningen i denne perioden. 25. juni 1950 krysset Nord-Korea demarkasjonslinjen ved 38. breddegrad, og gikk med det til krig mot Sør-Korea med indirekte støtte av Sovjetunionen. Med indirekte støtte mener jeg det som har kommet fram i ettertid, nemlig det at Stalin ga en godkjenning til kineserne og nord-koreanerne, om å krysse demarkasjonslinjen. Konflikten ble til en verdensomspennende konflikt da flere FN-land, med USA i spissen trådte inn i krigen på Sør-Koreas side. USAs engasjement i Koreakrigen forklares nok best ved å se på den amerikanske utenrikspolitikken i denne perioden, og som best forklares med Truman-doktrinen. Noe som den amerikanske oppdemningspolitikken mot kommunismens spredning og innflytelse, kanskje er bedre kjent

⁴² Furre 2010: 174

⁴³ Tjelmeland 2006: 29

⁴⁴ Tjelmeland 2006: 45

under.⁴⁵ Konfliktområdene mellom øst og vest i denne perioden var mange, og dette var av de mest konfliktfylte periodene under den kalde krigen.

Spionasjevirksomhet:

Den klare blokkdannelsen som oppstod mellom Øst og Vest kom, som en reaksjon på den kalde krigen. Det sterke hemmeligholdet fra begge sider skapte grobunn for spionasjevirksomhet og overvåkning. For denne spionasjevirksomheten ble Norge et sentralt utgangspunkt for begge parter, og en avgjørende faktor for hvorfor «Operasjon Asphalt» ble et faktum. Knut Einar Eriksen, nevner blant annet russiske kilder, som bekrefter at etterretningstjenestens behov var førende for den sovjetiske politikken overfor Norge i krigsgravsaken.⁴⁶

Opptakten til aksjonen: noteutvekslinger mellom Norge og Sovjetunionen:

Allerede høsten 1946 var det noteutvekslinger som angikk de sovjetiske krigsgravene i Norge, mellom Sovjetunionen og Norge. Det var den sovjetiske ambassaden i Oslo som ytret ønske om å la de falne og omkomne russerne, som allerede lå gravlagt i Norge bli liggende i norsk jord. Fra norsk side kom det derimot et forslag, 28. september 1948, fra departementet om en omstrukturering av krigsgravene, som innebar masseflytting av de begravde russiske likene i Norge. Dette forslaget var ikke den sovjetiske ambassaden fornøyd med, og gjorde departementet oppmerksom på at en iverksettelse og gjennomføring av en slik operasjon ville være uhensiktsmessig.

Sovjetunionen på sin side ytret et ønske om selv å istandsette de sovjetiske gravene i Norge, dette på Sovjetunionens egen regning, og de ba om nødvendige opplysninger for en eventuell gjennomføring av en istandsettelse av de eksisterende gravplassene.⁴⁷ Fra sovjetisk side ble deres ønske begrunnet på flere måter, blant annet i et internt notat fra NKID (det sovjetiske Utenriksdepartementet/kommisariatet) sommeren 1945. I dette notatet gikk en av lederne inn for at det var viktig å beholde den spredte gravstrukturen i Norge av politiske grunner, men også som et minne om et fellesskap og en felles kamp mot Nazi-Tyskland; i tillegg ville det «gi våre konsulære medarbeidere større muligheter til å reise rundt i landet».⁴⁸ På norsk side så man på dette forslaget som mistenkelig. Allerede under arbeidet i den norsk-sovjetiske

⁴⁵ Tjelmeland 2006: 50-52

⁴⁶ Eriksen, 1997: 64

⁴⁷ Digre 2002: 88

⁴⁸ Stian Bones, «Operasjon Asphalt» og den kalde krigens minnepolitikk.

krigsfangekommisjonen i 1946 og 1947, var inntrykket fra norsk side at krigsfangenes skjebne i beste fall var en sekundær interesse for de sovjetiske representantene, og ble ikke viet særlig oppmerksomhet.

Fra norsk side var inntrykket at den primære interessen for de sovjetiske representantene var de norske militæranleggene. Dette inntrykket blir forsterket i et referat gjort fra et møte i «Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite», tirsdag 23. oktober 1951. I dette møtet viste utenriksminister Halvard Lange til, at det hadde kommet rapporter fra de norske medlemmene i den felles norsk-sovjetiske kommisjonen, som hadde som oppgave å undersøke de sovjetiske krigsfangenes skjebne i Norge. Disse rapportene som utenriksministeren mottok, ga uttrykk for at de sovjetiske medlemmenes hovedinteresse ikke var rettet mot de sovjetiske krigsfangenes skjebne i Norge, men heller mot å besøke så mange flyplasser, kystbefestningsanlegg og andre militæranlegg som overhodet mulig. I dette møtet forteller Utenriksminister Lange om en hendelse i Tromsø hvor sovjetiske utsendinger hadde gjort et uanmeldt besøk.

De gikk til og med så langt at de ved en anledning opptrådte plutselig uanmeldt i Tromsø og henvendte seg til de stedlige myndigheter, som så sa at de måtte ha tillatelse fra de norske sentralmyndigheter for å kunne bese de steder hvor det var krigsfangegraver. Så gikk de igjen, idet de sa at de skulle innhente slik tillatelse, og kom tilbake etter noen timer og meddelte at nå hadde den sovjetiske ambassadør vært hos den norske utenriksminister og fått tillatelse – og jeg hadde overhodet ikke sett ambassadøren.⁴⁹

Når denne aktuelle hendelsen fra Tromsø, som blir omtalt her fant sted nevnes ikke, men det gir fremdeles et godt bilde på mistenkeliggjøring og mistillit mellom Norge og Sovjetunionen, Vest og Øst i etterkrigsårene. Frykten for spionasje og uthenting av sensitiv data om det norske og vestlige forsvaret mot Øst preget perioden. Det kan gi svar på hvorfor «Operasjon Asphalt» ble iverksatt, og hvorfor de norske styresmakter ikke godtok de sovjetiske forslagene i noteutvekslingene. Det var en reell frykt, men også en reell trussel om at de sovjetiske krigsgravene skulle bli brukt til «organisering og kontrollen av et vidt forgrenet spionasjenett» i Norge.⁵⁰

Hvis man ser de sovjetiske ønskene utenfor konteksten som var i denne perioden, kan man argumentere for dem og til og med forstå dem, men det vil være uhensiktsmessig å dra dette

⁴⁹ Referat fra møte i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23.10.1951 kl. 17:30: 3

⁵⁰ Eidsaune 1999: 5

ut av konteksten. Man er nødt til å se dette med øyne som inkluderer konteksten for å kunne forstå valgene Norge tok overfor Sovjetunionen i forhold til denne saken. Norge var trent inn i et hjørne i forhold til krigsgravsaken, og hadde nok bare én rimelig utvei; å stå på sitt. Dette kommer fram i et utdrag fra et notat om de sovjetiske gravsteder i Norge, datert til 26. juni 1951, som Kari Digre gjengir i sin artikkel. Her står det skrevet blant annet:

Hvis vi skulle gå med på disse sovjetrussiske ønsker, ville det bety at vi la alt til rette for dem for organisering og kontrollen av et vidt forgrenet spionasjenett», og videre at «Det eneste noenlunde effektive tiltak for å få satt en stopp for de sovjetrussiske planer, er at vi snarest mulig beslutter å bevilge de nødvendige penger til en sterk konsentrasjon av gravstedene, slik at antall steder hvor inspeksjon i fremtiden vil måtte tillates foretatt, kan reduseres til minst mulig.⁵¹

Det var en utbredt redsel i Norge og de øvrige vestlige landene for Sovjetunionen; man kunne derfor ikke godta et slikt potensielt spionasjenett som omtales ovenfor. Man ønsket at Sovjetunionen hadde så lite kunnskap om norske militære anlegg, som overhodet mulig. De sovjetiske krigsgravene ble derfor ansett som en trussel mot disse anleggene og dermed også en trussel mot Norge og NATO.

Etter andre verdenskrig var det en ny epoke og nye måter å tenke på. De som tidligere hadde vært allierte var nå blitt fiender og de som tidligere hadde vært fiender var nå blitt allierte og viktige samarbeidspartnere. Mistanken mot Sovjetunionen og norske kommunister hadde blitt vekket til live igjen. Et eksempel på dette er at norske myndigheter besluttet derfor å opprette en lyttetjeneste for de norskspråklige sendingene fra Moskva.⁵²

Planlegging av aksjonen:

Den 9. mai 1951, gjennom en noteutveksling mellom Norge og Sovjetunionen, avslørte den norske regjeringen at den satt med planer om å gjennomføre en omstrukturering av de sovjetiske krigsgravene i Norge. Som det stod i denne noten fra norsk hold at det forelå planer «om å flytte en del av gravene med særlig sikte på å konsentrere gravene på færre steder». 26. juni ble det som nevnt tidligere vedtatt å iverksette «Operasjon Asphalt» i Gerhardsen-regjeringens sikkerhetsutvalg, men det tok omtrent en uke før Sovjetunionen ble gitt beskjed

⁵¹ Kari Digre, "Operasjon Asphalt," *Menneske og miljø i Nord-Troms* (2002). : 88

⁵² Fjermeros 2013: 193

om at et endelig vedtak i denne saken var tatt og dette er første gang Tjøtta blir nevnt som endelig destinasjon gravflyttingen, den kom først 2. august.⁵³

Minst fem departement var involvert i aksjonen, ledet av Utenriks- og Forsvarsdepartementet, men med assistanse fra Kirke- og Undervisningsdepartementet, Landbruksdepartementet og Sosialdepartementet. Sjøforsvarskommando i Nord-Norge fikk i ansvar å stille til rådighet et kystvaktskip, med mannskap for de tre ukene likflyttingen etter planen skulle ta til sjøs. De hemmelige tjenester stilte også med representanter, både Forsvarsstabens 2. avdeling og Politiets overvåkningstjeneste deltok i felten, men også med rapporter til ledelsen i Forsvarsdepartementet.⁵⁴

I hovedplanen for «Operasjon Asfalt», ble en rekke praktiske forhold rundt aksjonen klargjort. Aksjonen skulle gjennomføres i to etapper: den første etappen som gikk under navnet «Asfalt I» skulle omfatte alle de registrerte gravlagte sovjetiske statsborgere i Nord-Norge og Trøndelag, som etter registrene skulle dreie seg om 8651 graver. Den andre etappen som gikk under navnet «Asfalt II» som skulle gjelde de resterende delene av Norge og 2053 graver, skulle etter planen gjennomføres i løpet av sommerhalvåret i 1952, men «Asfalt II» ble aldri gjennomført.⁵⁵ Derfor er det snakk om «Asfalt I» når en i dag taler om «Operasjon Asfalt», men det er fremdeles viktig å ha med «Asfalt II» når en tar for seg planleggingen av aksjonen.

Kodenavnet 'Asfalt' kom av sekkene som ble brukt under aksjonen og som de oppgravde likene og likrestene ble lagt i og fraktet i, og som skulle minske lukt og andre ubehageligheter som måtte oppstå under frakten. Dette var seksdoble papirsekker som kunne forsegles, hvorav to lag bestod av asfaltpapir og alfolium, også kalt asfaltsekker.⁵⁶

Rekrutteringen til «Operasjon Asfalt» skjedde både fra sentralt, men også fra lokalt hold. Lokalt måtte det rekrutteres arbeidere til oppgravingen, frakting av lik fra kirkegård til lagringsplass og lossemannskap som skulle losse likene på skipene som gikk mot Søvik mellom Sandnessjøen og Tjøtta. Ved havna i Søvik var arbeidsoppgavene av samme art, men motsatt, her skulle det losses av, fraktes fra havna til den nye kirkegården på Tjøtta og der skulle det graves opp til nye gravplasser.

⁵³ Eidsaune 1999: 7

⁵⁴ Fjermeros 2013: 79

⁵⁵ Fjermeros 2013: 83

⁵⁶ Fjermeros 2013: 22

Destinasjon Tjøtta:

Halvor Fjermeros hevder i boken sin at «Operasjon Asfalt» bærer preg av å være en hasteoperasjon, og det kan man forstå. Da aksjonen ble vedtatt iverksatt var det fremdeles usikkerheter rundt hva som skulle være den endelige destinasjonen for likene. Vefsn-området i Nordland ble diskutert, men at det skulle bli på Tjøtta var det ikke tatt noen endelig avgjørelse på, det kom først seinere. I plandokumentet står det at man er kommet til enighet om «(...) en plass i Vefsn, fortrinnsvis et sted langs fjorden.» og videre står det at det ikke har vært tid til å komme fram til en nøyaktig stedsbestemmelse.⁵⁷ Første gang Tjøtta ble nevnt eksplisitt i denne sammenhengen, var i en norsk note til Sovjetunionen 2. august.

Valget av Tjøtta som endelig destinasjon for de oppgravde krigsgravene kan ved første øyekast virke noe merkelig. Grunnen til det er at gjennom planleggingen av aksjonen var det en rekke spørsmål til kostnader ved en eventuell iverksettelse, men det gir nok mer mening hvis en inkluderer den britiske senkningen av M/S Rigel. Dette var et frakteskip som ble brukt til frakting av krigsfanger i Norge av tyskerne. 27. november 1944, på vei fra Alta til Trondheim med omtrent 2500 krigsfanger om bord, ble M/S Rigel utsatt for et britisk angrep like ved Tjøtta. Det er antatt at så mange som 2570 mistet livet som et resultat av dette angrepet, og av disse er det anslått at omtrent 2100 sovjet-russere mistet livet.⁵⁸ På bakgrunn av dette kan det hevdes at stedsbestemmelsen for hvor de sovjetiske krigsgravene skulle flyttes ikke var så unaturlig. I tillegg kan det legges til at dette ikke var et strategisk viktig området for det norske Forsvaret. En kan derfor konkludere med at Tjøtta, som i samtida til gravflyttingen ble omtalt som avsidesliggende av opposisjonen, ikke var et så unaturlig valg.

⁵⁷ Fjermeros 2013: 83

⁵⁸ https://snl.no/M%2FS_Rigel 25.03.15



Figur 11 kartutsnittet til høyre er Tjøtta markert med rød ring rundt.

Hva legger, Fjermeros til grunn for «Operasjon Asfalt»:

Halvor Fjermeros er svært kritisk til «Operasjon Asfalt» i boka 'Med lik i lasten'. Han kaller for eksempel aksjonen for «Operasjon Hastverk» for å beskrive hastverket, som han med rette mener preget aksjonen. Fjermeros sitt kritiske syn viser seg best i overskriftene. Det siste kapitlet i boka kaller han for eksempel for «Minneutslettelsen», og man finner lignende overskrifter igjennom hele boka.

Når Fjermeros forsøker å forklare hvorfor aksjonen ble gjennomført, peker han på ytre og indre årsaker. De ytre årsakene tilskriver han det internasjonale klima og den norske utenrikspolitikken slik utviklet seg i takt med de store hendelsene i denne perioden. De indre årsakene derimot skyldtes komplekset av politiske, praktiske og økonomisk forhold som hadde innvirkning på en iverksettelse av en så omfattende og problematisk operasjon. Han peker også på det å alliere seg med gårdagens fiende for å konfrontere gårdagens alliansepartner.⁵⁹

Avrunding:

Etter krigen var det flere krigsgraver i Norge, ikke bare sovjetiske. Det var både tyske og britiske, men også flere andre nasjonaliteter som var representert av de gravlagte i Norge under krigen. I likhet med de sovjetiske krigsgravene ble det gjennomført en omstrukturering av disse gravstedene også, men ikke på langt nær like omfattende som med de sovjetiske.

⁵⁹ Fjermeros 2013: 187

For å konkludere med noe i forhold til hovedspørsmålet for dette kapitlet ønsker jeg å trekke fram samtida aksjonen ble planlagt og gjennomført i. Det vil for meg være vanskelig å fjerne klimaet nasjonalt og internasjonalt når jeg forsøker å forklare hvorfor «Operasjon Asphalt» ble iverksatt og gjennomført. Det var et vanskelig politisk terreng for de norske styresmaktene å orientere seg i. Norge som et lite land, ville alene vært i en veldig utsatt posisjon for press og sanksjoner, eller til og med angrep fra en stormakt. Norge var presset fra Sovjetunionen i øst og USA i vest. Norge valgte som kjent å takke ja til Marshallhjelp, og kom med det enda nærmere USA, selv om Norge fra før av var nærme USA både politisk og kulturelt. Norge hadde et sterkt ønske om å få til en allianse med andre land for å forhindre at 9. april skulle skje igjen. Da Sverige ikke ønsket en felles skandinavisk forsvarsallianse, ble det mest naturlige valget USA og de andre vestlige stormaktene. At Norge ble medlem av NATO, anser jeg som en viktig grunn til hvorfor «Operasjon Asphalt» ble iverksatt, og ikke minst det omfanget det fikk. En annen grunn som kan være vel så viktig og nevne er at det på denne tiden skjedde en storstilt «opprydding» av krigsgraver rundt om i hele Europa. Det kan også nevnes at flere av de sovjetiske krigsgravene var i en dårlig forfatning. Men den viktigste årsaken, slik jeg ser det til hvorfor «Operasjon Asphalt» ble gjennomført, var med hensyn til det sikkerhetspolitiske, og frykten for at den spredte gravstrukturen skulle legge grunnlag for et sovjetiske spionasjenettverk innenfor Norges grenser.

Kapittel 3: Hva var «Operasjon Asfalt»?

Til nå har jeg forsøkt å presentere faktorene for hvorfor de norske styresmaktene kan ha sett seg tjent med å iverksette «Operasjon Asfalt». I dette kapitlet beskrives gjennomføringen av selve aksjonen. Dette var en aksjon som skulle føre til en samling av de sovjet-russiske krigsgravene i Nord-Norge i 1951, og som lenge var lite berørt tema i norsk historieskriving. Det kan nok hevdes at «Operasjon Asfalt» gikk under radaren, enten dette var bevisst eller ei. Historieskrivingen rundt denne aksjonen begynte for alvor først å komme etter den kalde krigens slutt, men det er fremdeles en del av den norske historien som kanskje ikke har blitt en del av den norske allmennkunnskapen ennå. Hva var egentlig «Operasjon Asfalt»?

Hvordan ble arbeidet med krigsgravene utført?

Aksjonen bar preg av sterkt hemmelighold. Oppgravingen av gravene ble, i første fase, gjort i løpet av natten. Dette ble nok gjort for å tiltrekke minst mulig oppmerksomhet mot hva som virkelig foregikk. Levningene etter de sovjetiske krigsfangene ble så fraktet til lagring, slik at frakteskipene bare behøvde lastes på, før veien gikk videre til neste havn. Det ble gjort på denne måten for at frakteskipenes jobb skulle bli mest mulig effektiv, og dermed minske muligheten og tiden til å mobilisere til demonstrasjoner rundt om i Nord-Norge, men også fra Sovjetunionen.

Folk har festet seg ved at det uhumske arbeidet ble foretatt om natten, mens folk lå og sov. De synes det er underlig at folk som er ute i lovlig ærend, ikke like godt kan arbeide i dagslys, men foretrekker den lyse Finnmarkssommernatten.⁶⁰

Dette sitatet viser at det oppgravingen på nattestid og utenfor offentligheten, kan ha vært et feilskjær for aksjonen, og spesielt hvis en ser det i dagens lys. Dette var med å gjøre befolkningen mistenksom overfor aksjonen, og gi følelsen av at noe kriminelt ble utført, men reaksjoner ville kommet uansett. Det nære forholdet lokalbefolkningen hadde til krigsfangene i de forskjellige krigsfangeleirene, og det vemmelige arbeidet med oppgravingen av levningene bidro til de sterke reaksjonene. Dette sammen med norske kommunister og sovjetvennlige nordmenns mobilisering, gjorde at demonstrasjoner mot fjerningen av minnene rundt om, var uunngåelig slik jeg ser det. Mobiliseringen til demonstrasjonene kan nok ha blitt enklere for initiativtakerne på grunn av det sterke hemmeligholdet rundt aksjonen og at oppgravingen, i begynnelsen, foregikk på natten. Men demonstrasjonene kom nok seinere enn

⁶⁰ Eidsaune 1999: 9

det som kunne vært tilfellet hvis arbeidet hadde vært gjort om dagen og i full offentlighet. Dette tok også statsråd i Forsvarsdepartementet, Jens Christian Hauge selvkritikk for da «Operasjon Asphalt» ble berørt i et møte i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951. Han sa følgende om måten oppgravingsarbeidet var blitt utført:

Jeg kan vel også si med det samme at jeg tror vi gjorde oss skyldige i en viss feilvurdering når det gjaldt måten man skulle sette dette ut i livet på, offentlig eller ikke offentlig. (...) Vi var den gang under inntrykket av at det var nødvendig å gjøre dette uten å vekke altfor stor oppsikt.⁶¹

Myndighetene hadde utover i aksjonen tatt lærdom av tidligere feilskjær. Det som tidligere på høsten hadde vært «Operasjon Hastverk» tok nå sikte på mer verdighet tilknyttet «likflyttingen».

Det var besluttet å gjennomføre oppgraving neste dag på samme måte som i Narvik (ca. 60 lik). Ordfører, prest og politifullmektig skulle være til stede, de skulle flagges på halv stang, kirkeklokkene skulle ringe og like ville bli lagt i kister.⁶²

Asfaltsekkene, som var blitt kritiserte, var byttet ut med kister til de døde sovjetiske krigsfangene. Tidsaspektet virket til å ha endret seg. Det var ikke lenger fokus på at oppgravingen skulle skje så raskt, som mulig, og på bekostning av minnesmerker, respekt og verdighet til de døde. Slik som i Narvik og i Tromsø skulle det ikke bære preg av nattarbeid og hemmelighold, det skulle skje i offentlige former, som beskrevet i sitatet ovenfor. Fokuset virket til å ha endret seg til at flyttingen av gravene til Tjøtta skulle foregå under respektfulle og verdige former. Gravskjendingen, som det var rapportert om lenger nord i landet hadde ikke noe med denne aksjonen å gjøre, slik det var påstått fra kommunistene.⁶³

Dette var nok kalkulert fra kaptein Overdale og de andre som var ansvarlig for «Operasjon Asphalt». Aksjonen hadde tidligere på høsten vært preget av hastverk, og det hadde ikke vært vist nok verdighet overfor de døde. En kan forsøke å forklare hastverket og den manglende respekten på flere måter. En forklaring kan være at den lokalt rekrutterte arbeidskraften som bisto i oppgravingen, ikke viste den nødvendige respekt for krigsgravene. En annen forklaring kan være at startfasen var preget av hastverk for å forhindre en intervensjon fra Sovjetunionen og norske kommunister. For da aksjonen nådde Nordland, var det strategisk viktige og sårbare

⁶¹ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23.oktober kl.17.30: 12

⁶² Eidsaune 1999: 20

⁶³ Eidsaune 1999: 20

Troms og Finnmark ferdigstilt. En hadde da mer tid til å ha mer fokus på respekt og verdighet, og med det forhåpentligvis vinne tilbake folkets tiltro og kanskje forhindre større demonstrasjoner. Men demonstrasjonene uteble ikke, blant annet oppstod det demonstrasjoner i Mo, som resulterte i at de døde sovjetiske krigsfangene fikk bli liggende på Mo kirkegård.

Aksjonen:

I en note fra Utenriksdepartementet datert 10. juli, påpekes det at arbeidet med oppgravingen er vedtatt, og at den skal iverksettes i løpet av nærmeste fremtid. Dette ble sagt til tross for at den endelige destinasjonen for de oppgravde likene ikke var vedtatt på dette tidspunktet. Man kan se den uttalte planen som en preventiv handling, for å forhindre nye besiktigelser fra sovjetiske utsendinger av krigsgravene. 2. august ble det sendt enda en note fra utenriksdepartementet til den sovjetiske ambassaden, der ble det hevdet at oppgravingen ville iverksettes i løpet av de nærmeste dagene. Det kan vanskelig hevdes at aksjonen på dette tidspunktet, var kommet så langt at det ikke var mulig å stoppe den, da det bare var snakk om mindre graver i og rundt Kirkenes og et antall på vel 200 døde, som ble gravd opp. Den aller største samlingen av krigsgraver i Kirkenes-området, den på Høybuktkmoen ble antakeligvis ikke tømt før 7. september.⁶⁴

Aksjonen var underlagt Sentralkontoret for krigsgraver under ledelse av byråsjef i Forsvarsdepartementet, Korner Halsne, mens selve oppgravingen i Nord-Norge var under ledelse av Johan Arntzen fra Sentralkontorets avdeling i Nord-Norge. I tillegg til disse to, ble Ove Bang Overdale fra forsvarrets Etterretningstjeneste involvert under aksjonen, og skulle bistå med å bedrive etterretning og ellers bistå arbeidet. Dette var viktig for å bevare aksjonens hemmelighet og sørge for å trekke minst mulig oppmerksomhet fra opposisjonen, som man fryktet demonstrasjoner i fra.

Aksjonen hadde sitt startsted i Øst-Finnmark, nærmere bestemt i området rundt Kirkenes. På Høybuktkmoen er det anslått at så mange som 1509 sovjetere lå gravlagt⁶⁵, men det var også flere mindre gravsteder i dette området. Det var som nevnt de mindre gravplassene rundt Kirkenes som var de første som ble gravd opp og tømt. Hvorfor ikke Høybuktkmoen først med sine 1.509 gravlagte? Dette kan forklares ved at vi vender blikket mot Sovjetunionen, som var en sterk motstander av «Operasjon Asfalt». Blant norske styresmakter følte man et hastverk med å sette i gang aksjonen. En gjennomføring av arbeidet rundt de små gravplassene var

⁶⁴ Fjermeros 2013: 87

⁶⁵ Fjermeros 2013: 90

mindre tidkrevende og ville derfor kunne bli gjennomført raskere enn de større. Styresmaktene i Norge ønsket et fastbundet Sovjetunionen i denne saken ved å igangsette aksjonen, slik at enhver form for motsigelser fra Sovjetunionen ville bli nytteløse, siden aksjonen allerede var påbegynt. Dette viser seg i statsråd Hauges siterte forventninger om at det skulle vise seg «resultatet i marken allerede i år». ⁶⁶

Det ble brukt et ukjent antall skip for i frakten av likene sørover til kaia i Søvik, som var den nærmeste dypvannskaia til Tjøtta. Forsvarsdepartementet leide inn skipene D/S Raftsund fra Vesteraalen Dampskipsselskap og D/S Tanahon fra Finmarks Fylkesrederi. ⁶⁷ Det har også vært spekulert i om D/S Hestmanden ble brukt til å supplere D/S Tanahorn og D/S Raftsund i fraktingen av likene, men dette er det ingen offisielle papirer som bekrefter eller avkrefter. Det var også skip som skulle bistå frakteskipene med beskyttelse og lignende. I 'Med lik i lasten' har Fjermeros fått med hvordan de, som arbeidet på frakteskipene, opplevde tida på frakteskipene under aksjonen. Budsjettet for oppvaringen på frakteskipene var uvanlig høyt. De som jobbet i byssa hadde nemlig fått ekstra forpleiningsbudsjett for å døyve dårlig matlyst hos besetningen. ⁶⁸

Vi har vært plaga med lenseventilene i maskinrommet. Det er så seigt at pumpene ikke klarer å ta ordentlig unna. Så må vi stadig vekk ned i slukene og reingjøre denne her dritten. Det er ei sleip gjørme av ... av ... en graut som lukter ubeskrivelig. Skal vi leve med så råttan stank resten av turen, orker jeg ikke å fortsette. ⁶⁹

Vi la lik i sekker, så etter dødsmerket, som ofte var vanskelig å finne. Eller vi så etter papirer som kunne ligge ved eller på liket. Som regel var likene kledd nakne da de ble lagt i massegravene. Vi fikk beskjed om å legge hele skjelettet i sekkene, ikke bare skallen, slik enkelte har hevdet. Deretter ble sekkene lagt på lasteplan og bilene kjørte inn til Kirkenes havn. ⁷⁰

Det kan være verdt å si noe om de sovjetiske dødsmerkene som blir omtalt her. De besto av små, lange og runde bakelitrør som hang i en snor rundt halsen på soldaten. Inni dem var det små papirlapper med personlig data på. Bakelitrørene var ikke alltid vanntett og ble lett

⁶⁶ Fjermeros 2013: 85

⁶⁷ Rønnebu 2014: 27

⁶⁸ Fjermeros 2013: 118

⁶⁹ Fjermeros 2013: 119

⁷⁰ Fjermeros 2013: 94

skadet av vind og vær.⁷¹ Dette gjorde identifiseringsarbeidet en hel del vanskeligere enn det allerede var.

Likene lå hulter til bulter, de var bare lempa ned i grava, ei grav hadde 17 lik, andre hadde færre. Vi telte hau'an og la det vi kunne få med oss av likene i hver sin sekk. De graverne som kom fra «Tanahorn» var mer uvørne, de bantes og de 'herma' etter russerfangene ved å snakke gebrokkent og flire. De tok bare de største beina fra likene og la i sekkene.⁷²

«Operasjon Asfalt» flyttet seg østover og etter hvert sørover i Nord-Norge, og tok med seg alt de kom over. «Operasjon Hastverk» som Fjermeros kaller aksjonen, skulle etter planen være en effektiv aksjon, en hasteaksjon som skulle forhindre sovjetiske protester og demonstrasjoner mot «Operasjon Asfalt». Desto raskere aksjonen ble gjennomført, desto mindre tid fikk opposisjonen til å mobilisere motstand. Dette kan være en del av grunnen til hvorfor demonstrasjoner mot «Operasjon Asfalt», nærmest var fraværende inntil den kom til Nordland. I Finnmark var det få eller ingen demonstrasjoner, jeg har ikke kommet over noen kilder som forteller noe om demonstrasjoner her. Mens det i Troms var en viss form for mobilisering mot fjerningen av «Alt som minner om vennskap og oppofrelse (...)».⁷³ Halvor Fjermeros skriver, i 'Med lik i lasten', blant annet om demonstrasjoner i Tromsø og Harstad, men de største demonstrasjonene kom i Nordland, både i Narvik, Beisfjord og ikke minst demonstrasjonene i Mo, som i seinere tid har blitt kalt «Kirkegårdskrigen».

26. oktober, klokken 11:00 la D/S Tanahorn til kai i Søvik. Flaggene var senket på halv mast og klokken 13:00 begynte lossingen ved hjelp av folk fra land. Dette var den siste av tre deler i likfrakten. Først oppgraving og frakting av likene til avtalt havn for lagring. Så ble likene lastet om bord, eller, som i Steigen gravd opp mens skipet ventet ved kai. Den siste delen besto i å losse av i Søvik, omtrent en mil nord for Tjøtta, og fraktet videre med bil til den nye krigskirkegården.⁷⁴

Aksjonen pågikk gjennom hele høsten 1951, og først i månedsskifte november/desember var de i overkant av 8.000 levninger etter de sovjetiske krigsfangene i Nord-Norge gravet opp, lagt i asfaltsekker eller kister, fraktet til- og begravet på Tjøtta, ei øy på Helgelandskysten i Nordland fylke.

⁷¹ Fjermeros 2013: 94

⁷² Fjermeros 2013: 108

⁷³ Friheten, 30. oktober 1951

⁷⁴ Fjermeros 2013: 109

Motstanden mot «Operasjon Asfalt»:

Motstanden mot aksjonen ble etter hvert stor. Som jeg tidligere har vært inne på var det stor sympati og medfølelse for de sovjetiske krigsfangene. Krigsgravene og minnesmonumenter var derfor viktig for en rekke lokalsamfunn i Nord-Norge. De fungerte som en påminnelse og en kollektivt erindring om hva som hadde skjedd på hjemplassen sin, under okkupasjonsårene. En flytting av disse gravstedene, til en «avsidesliggende øy» på Helgelandskysten ville bidra til å glemme, i stedet for å minnes disse menneskene.

Det var ikke bare lokalbefolkninger rundt om i vårt langstrakte land som reagerte på «Operasjon Asfalt». I den kommunistiske avisa Friheten som i denne perioden var en dagsavis utgitt av Norges kommunistiske parti (NKP), ble aksjonen ofte nevnt og skrevet om. Etter å ha sett gjennom avisene som ble utgitt fra Juli til Desember i 1951 kom jeg over en rekke saker som omhandlet aksjonen.

«Russiske gravmonumenter blir sprengt vekk av hensyn til amerikanske turister»⁷⁵

«Hvorfor pyntes nazi-kirkegårdene – mens våre alliertes skjendes?»⁷⁶

«En nedverdiggelse og skam uten sidestykke i norsk historie»⁷⁷

«Alt som minner om vennskap og oppofrelse fjernes»⁷⁸

Dette er alle overskrifter og saker, som kom på trykk i avisa Friheten. Det viser hva kommunistene i Norge mente om «Operasjon Asfalt». De anså ikke aksjonen som en forebyggende handling for å minimere mulighetene for sovjetisk spionasje i Norge, men at norske myndigheter forsøkte å skjule og underminere det samarbeidet som tidligere hadde vært mellom Norge og Sovjetunionen.

Avisa bærer sterkt preg av sin partitilhørighet, og mange av sakene som omhandlet «Operasjon Asfalt» i løpet av høsten 1951, preges av det jeg vil karakterisere som propaganda. Det skulle kanskje være en øyeåpner for den generelle befolkningen og mobilisere motstand mot aksjonen. Det vil for eksempel være vanskelig å hevde og ikke minst finne bevis på, at aksjonen ble iverksatt og gjennomført med hensyn til amerikanske turister.

⁷⁵ Friheten, 19. september 1951

⁷⁶ Friheten, 22. september 1951

⁷⁷ Friheten, 16. oktober 1951

⁷⁸ Friheten, 30. oktober 1951

Mens man på den andre siden kan si seg enig i at minnene om krigsfangene ble fjernet fra en rekke lokalsamfunn.

Hvilket resultat Frihetens dekning av aksjonen fikk er det vanskelig å svare på. Man kan i hvert fall si at de bidro til at deler av befolkningen gjorde motstand norske myndigheter, som hadde besluttet å gjennomføre denne aksjonen. Friheten var med å rette et kritisk blikk mot «Operasjon Asfalt», men det kritiske blikket blir i mine øyne overskygget av propaganda og usannheter, som gjør at tillit min til avisa går over i mistillit. Men for de som leste det avisen skrev om «Operasjon Asfalt», kan det ha blitt oppfattet annerledes, og spesielt av norske kommunister og medlemmer av NKP. Avisa bidro nok i stor grad til å øke mistenksomheten og øke motstanden mot aksjonen, gjennom sin svært kritiske dekning av aksjonen.

Gaute Rønnebu, skriver i sin masteroppgave blant annet om Salten-avisenes dekning av «Operasjon Asfalt». Han nevner blant annet Nordland Arbeiderblads dekning av aksjonen, som 1. september skrev at «Vi har brakt på det rene at de russiske likene skal samles sammen etter departementsbestemmelse fra hele Nord-Norge og gravlegges i en fellesgrav.»⁷⁹ Dette utsnittet fra denne avisens dekning av aksjonen, er ikke så ulik Frihetens dekning. Begge avisene rapporterer om hendelser knyttet til aksjonen, men anvender uttrykksformer som skal bidra til å øke det negative fokuset på «Operasjon Asfalt». Det som peker seg ut her er bruken av ordet «fellesgrav». Som Rønnebu skriver, «Tjøtta var ment som et felles gravsted, men ikke betydningen massegrav slik ordet «fellesgrav» antyder».⁸⁰ Man assosierer ikke en fellesgrav med respekt og verdighet, heller det motsatte. Ved å bruke slike uttrykk gir man samfunnet et annet bilde på aksjonen enn hva som var virkeligheten.

Kirkegårdskrigen:

I Nordland var det en rekke demonstrasjoner mot aksjonen, den mest kjente i Mo i Rana, som i ettertid har fått tilnavnet Kirkegårdskrigen. På Mo kirkegård lå omtrent 90 gravlagte sovjetrussere, og da gravemannskapet skulle sette spaden i jorda 2. november 1951 ble de stanset av en storstilt demonstrasjon. Målet for demonstrantene var å forhindre flyttingen av sovjet-russerne fra kirkegården i Mo.

For å forstå denne hendelsen fra Mo, er det faktorer som bør nevnes. I 1945 ble det reist et minnesmerke over de døde, av frigjorte og overlevende sovjetiske krigsfanger. På grunn av at

⁷⁹ Rønnebu 2014: 32

⁸⁰ Rønnebu 2014: 33

det originale minnesmerke ble ødelagt på grunn av vær og vind, ble det i 1948 samlet inn penger til et nytt minnesmerke i Mo. Befolkningen i Mo bidro med 1.400 kroner mens Mo kommune bidro med 1.600 kroner. Kommunen stilte seg tidlig som beskytter av gravstedet. I et bystyremøtet 17. september 1951 ble krigsgravsaken for første gang tatt opp i offentligheten i Mo. Der viste Gunnar Erlandsen fra NKP at flere russergraver i landsdelen på en uregelmessig måte var blitt flyttet. Det ble ikke gjort noe ytterligere med denne saken før 4. oktober. Etter initiativ fra Erling Moe fra NKP, behandlet formannskapet saken. Dette førte til et enstemmig vedtak rettet til Forsvarsdepartementet:⁸¹

I anledning av den bebudede flytting av russiske gravsteder vil Mo kommune rette en alvorlig henstilling om at de fallenes graver må få være i fred. Gravene ligger i innvidd jord og vedlikeholdes ved kommunes tilsyn. Flytting av gravene er av den grunn unødvendig og intet hensyn taler for at flytting foretas. En ber forholdsordre blir gitt rette vedkommende. Mo kommune.⁸²

Dette forteller en historie om hvor sterkt båndet mellom de falne krigsfangene og lokalbefolkningen i Mo var, og hvor sterkt ønske om å bevare minnet om fellesskapet var. Om ønsket om å bevare og minnes dette fellesskapet var spesielt for befolkningen her er uvisst. Det var som nevnt tidligere demonstrasjoner andre steder i Nord-Norge, men mobiliseringen som skjedde i Mo er helt spesiell. Mo har som kjent vært en arbeiderklasse-by, og arbeiderbevegelsen og NKP stod sterkt der, i denne perioden. De klarte å mobilisere flere hundre til demonstrasjonene og de lyktes i å stoppe arbeidet med oppgravingen her.

På bakgrunn av store malmforekomster, gode vannkraftressurser og et behov for sysselsetting i regionen, ble det i 1946 bestemt å legge Norsk Jernverk til Mo. I anleggsperioden av det nyetablerte jernverket, kom det mange arbeidere til Mo. Flere av disse var sterke personligheter fra arbeiderbevegelsen.⁸³ I 1949, på grunn av uenigheter innad i partiet, oppsto det en splittelse i NKP. Peder Furubotn ble beskyldt for høyreopportunisme, trotskisme og klassefiendtlig politikk, og ble på bakgrunn av dette ekskludert fra partiet. Dette dannet den såkalte Furubotn-fløyen, som hadde støtte i Rana, og dette var det eneste partilaget innenfor NKP som støttet Furubotn.⁸⁴ Flere av de tillitsvalgte på Jernverket var ledende skikkelser i det lokale partilaget.

⁸¹ Eidsaune 1999: 16

⁸² Eidsaune 1999: 16-17

⁸³ Rønnebu 2014: 22

⁸⁴ <https://motstandskamp.files.wordpress.com/2014/03/mc3b8llersensaken.pdf>. 14.04.15

Partiledelsen i NKP forsøkte å isolere Furubotn-fløyen, men antakelig fordi de ikke utgjorde noen trussel mot sentralstyret, lot de dem beholde sitt medlemskap i partiet. De interne stridighetene kom på toppen av Korea-krigens utbrudd, som førte til økt skepsis mot kommunistene i Mo, som ellers i landet. Krigsgravsaken kom derfor på et perfekt tidspunkt for kommunistene i Mo, som kunne vise seg som ekte marxist-leninister som ikke lot seg omvende.⁸⁵

Mobiliseringsevnen som viste seg i Mo kan ha vært et svar på tiltale fra Furubotn-fløyen. De ville bevise at de kunne gjøre seg gjeldende, noe de også gjorde. Det var en liten fløy nasjonalt, men stor lokalt, og det var en fløy som var villig til å foreta seg noe. Med andre ord kan maktkampen innad i NKP ha vært en viktig faktor for hvorfor demonstrasjonene her ble så markante og til at de klarte å få stoppet «Operasjon Asphalt» fra å gjennomføre sitt arbeid på Mo kirkegård.

NKP i Rana var det eneste partiet som klare å opprettholde partiorganisasjonen under okkupasjonsårene. De kom til og med styrket ut av krigen både politisk og organisatorisk. I 1947 hadde de en oppslutning i kommunevalget i Mo på hele 19,1 prosent. Dette var en tilbakegang fra toppåret 1945 (31,1%), men fremdeles et sterkt resultat sammenlignet med hva som var tilfellet for NKP på landsbasis, som ved stortingsvalget i 1949 hadde en oppslutning på 5,8%.⁸⁶

Avrundning:

«Operasjon Asphalt» var kort sagt oppgraving og flytting av de sovjetiske krigsfangegravene i Nord-Norge til Tjøtta utover høsten 1951. Aksjonen innebar flytting av i overkant rundt 8.000 lik og et ukjent, men stort antall nordmenn ble rekruttert for å gjennomføre arbeidet i alle ledd.

Aksjonen ble også til et storpolitisk spill mellom norske og sovjetiske myndigheter. Spillet, med en rekke noteutvekslinger som omhandlet de sovjetiske krigsfangegravene begynte nesten umiddelbart etter krigens slutt og det pågikk fram til den norske noten av 2. august, som ga beskjed om at arbeidet med «Operasjon Asphalt» var iverksatt. «Operasjon Asphalt» ble vedtatt 26. juni 1951, og ble iverksatt i begynnelsen av august samme år i Kirkenes-området. Tjøtta som destinasjon for de oppgravde levningene ble først nevnt 2. august 1951 i en note til

⁸⁵ Rønnebu: 71-71

⁸⁶ Eidsaune: 18

sovjetiske myndigheter. Dette forsterker bildet av at «Operasjon Asfalt», slik jeg ser det, var en hasteaksjon, i hvert fall var den det i begynnelsen, i Finnmark og Nord-Troms. Som skapte sterke reaksjoner i opposisjonen, som kulminerte med «Kirkegårdskrigen» på Mo kirkegård 2. november 1951.



Figur 2: Bildet er fra Tjøtta krigsgravplass⁸⁷

⁸⁷ <http://www.nrk.no/nordland/tjotta-krigsgravplass-far-5.000-nye-navneplater-1.12274050> 20.04.2015

Kapittel 4: «Operasjon Asfalt»: Politisk historiebruk og norsk minnepolitikk:

Dette kapitlet handler om historiebruken rundt «Operasjon Asfalt», og da med hovedfokus på den politiske historiebruken. Under den politiske historiebruken fokuseres det her på minne- og erindringspolitikken rundt «Operasjon Asfalt», et møte i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite fra 23. oktober 1951, samt avisutklipp fra avisa Friheten. Aviser er nok egentlig en del av den offentlige historiebruken, men siden dette var en avis med en klar partipolitisk tilhørighet velger jeg å ha den med under politisk historiebruk. Dette kapitlet vil derfor både dreie seg om historiebruken i samtida og historiebruken rundt emnet i nåtida - jeg begynner med historiebruken i samtida.

Politisk historiebruk:

Politikerne bruker ikke bare rasjonell argumentasjon for å overbevise om sin politikk; historiebruk er også en viktig del av politikernes kommunikasjon med velgerne. Den politiske historiebruken er lite avgrenset, og for å kunne drøfte politikkenes historiebruk kreves refleksjon og kunnskap.⁸⁸ Politikk favner om all virksomhet innenfor en stat eller andre sammenslutninger som innebærer at mål blir satt, prioriteringer ordnet, ressurser fordelt og virkemidler valgt og anvendt. Ofte identifiserer vi politikk oppimot kamp om innflytelse og makt i samfunnet utfra ulike ideologiske ståsteder. Det brukes ofte ulike virkemidler for å vinne innflytelse for å oppnå støtte til sin politikk. Innflytelse i denne sammenhengen vil handle om å overbevise. Politikere og politiske parti må kunne overbevise velgerne om at deres politikk er den beste løsningen på utfordringer en stat står overfor. Overbevisning skjer når den kommuniserte politikken får velgerne til å forandre sin tenkning og handling. Det er en forutsetning for demokratiet. Politikken er med å synliggjøre forskjeller og valgmuligheter oppimot organisering og styring av samfunn, noe som gjør det mulig for velgerne å ta kvalifiserte valg.⁸⁹

Historien som blir valgt videreformidlet blir fortolket av politikerne slik at det skapes et samsvar mellom nåtid, fortid og framtid, som får velgerne til å mene det samme som dem

⁸⁸ Bøe og Knutsen 2012: 105

⁸⁹ Bøe og Knutsen 2012: 107

selv. Historien blir et politisk virkemiddel der målet ikke er å avdekke sannheten om historien eller problematisere den, men å vinne støtte.

Den politiske historiebrukens strukturer og funksjoner:

Politisk historiebruk kan forstås som et narrativ eller en fortelling. Fortid, nåtid og fremtid bindes sammen i en meningsfull sammenheng med en start, midt del og slutt. Motstanderens historie konstrueres som en nedgangskurve, mens egen historie konstrueres som en oppgangskurve.

Offentlig historiebruk:

Det offentlige rom er en sentral scene for bruk av historie, i form av minnesmerker, gatenavn og feiring av lokale festdager. Den offentlige historiebruken fører sammen det lokale, nasjonale og internasjonale, og mellom det offentlige og det private. I møte med andre utvikler individet seg.

Deltakerne i det offentlige rom er myndighetene, industri, private foretak, ulike interesseorganisasjoner og innbyggerne selv. Det er myndighetene som skal kontrollere balansen mellom de forskjellige aktørene, og utfordringen ligger i å vise tilstrekkelig fleksibilitet, nyskaping og initiativ for å opprettholde det mylderet som et moderne byrom er.

Den politiske historiebruken i samtida:

«Operasjon Asphalt» var, og er fremdeles en kontroversiell hendelse i nyere norsk historie. Aksjonen ble heftig kritisert av Sovjetunionen og det var på denne tiden et ganske sterkt NKP, og aksjonen fikk mye spalteplass i ulike aviser, da spesielt i de kommunistiske- og kommunistvennlige avisene i Norge. Hendelsene under aksjonen ble utnyttet politisk, for å forsøke å skape en samlet og sterk motstand mot aksjonen i Norge. Metoden som oftest ble brukt her var å skape en form for medlidenhet og sympati for de gravlagte sovjeterne og Sovjetunionen, med at gravearbeiderne viste manglende respekt for de døde, og at grunnen til aksjonen var å tilfredsstille amerikanerne. Det var også hyppig noteutveksling mellom Norge og Sovjetunionen angående krigsgravene. Men det var ikke bare fra kommunistisk og sovjetisk hold historiebruk ble anvendt for å skape bred støtte, forståelse og sympati blant befolkningen. Den norske stat var også aktiv i sitt forsøk på å få støtte og forståelse blant befolkningen, men også fra Sovjetunionen og den sovjetiske ambassaden.

Fra statlig hold ble det for eksempel sagt at gravene ble flyttet med hensyn til vedlikeholdet av de sovjetiske krigsgravene. Det ville, ifølge den norske stat, være vanskelig og ikke minst

kostbart å opprettholde et godt vedlikehold av krigsgravene, som var verdige de gravlagte sovjeterne. Noen var gravlagt i vigslet jord på en kirkegård, og der ble gravene ble tatt hånd om på vanlig måte, eller de sovjeterne som var gravlagt på steder hvor lokalbefolkningen og kommunen var innstilte på å ta seg av vedlikeholdet av gravene skulle graves opp og flyttes. Samtidig kan det diskuteres om det var økonomisk vinning for den norske stat å samle gravene. Aksjonen kostet mye, både i form av penger, men også den norske stats ansikt utad, som fikk seg riper i lakken. Fra norsk hold ønsket man å begrense oppmerksomheten rundt aksjonen, så mye som mulig. Det kan være en av årsakene til at arbeidet ble gjort i slik et hastverk, og at oppgravingsarbeidet ble gjort om natten, i aksjonens startfase.

Den politiske historiebruken fra kommunistisk- og sovjetisk hold:

Denne delen handler om den politiske historiebruken som ble anvendt fra Sovjetunionen og da i den sovjetiske ambassade og det sovjetiske utenrikskommisariatet. Hovedkilden kommer fra et møte i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite den 23. oktober 1951.

Som nevnt tidligere i kapitlet var både den politiske historiebruken fra sovjetisk og kommunistisk side av saken preget av et forsøk på å skape medlidenhet og sympati. Men det handlet også om å spre frykt blant de norske styresmakter. I et møte i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, tirsdag 23. oktober 1951, ble krigsgravsaken tatt opp, og som formann Finn Moe åpnet møtet med: «Dette møtet er sammenkalt for at vi kan få den redegjørelse fra utenriksministeren som det er bedt om angående spørsmålet om krigsgravene (...).»⁹⁰

Under dette møtet delte utenriksminister Halvard Lange og forsvarsminister Jens Christian Hauge oppgaven imellom seg, der utenriksministeren tok for seg kommunikasjonen mellom de norske- og sovjetiske styresmakter, mens forsvarsministeren tok seg av selve gjennomføringen av aksjonen.

Ikke lenge etter krigens slutt ønsket Sovjetambassaden å opprette en felles norsk-sovjetisk kommisjon med oppgave å undersøke de sovjetiske krigsfangenes skjebne og arbeidsforhold i Norge. Ved Den kongelig resolusjon av 15. februar 1946 ble en slik kommisjon opprettet. Utenriksministeren poengterer det som allerede har vært oppe til debatt, at den sovjetiske delen av kommisjonen viste liten interesse for krigsfangenes skjebne, men var mer opptatt av

⁹⁰ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951 kl 17:30: 1

verdiene de sovjetiske krigsfangenes arbeid hadde tilført Norge.⁹¹ Fra sovjetisk side hevdet man at dette ikke var for å kreve godtgjørelse norsk side, men for å skaffe dokumentasjon for å belyse tyskernes brudd på folkeretten i Norge. Kommisjonens norske medlemmer ga imidlertid uttrykk for, at de sovjetiske medlemmenes interesse var å besøke flest mulig militære anlegg.

Det blir brukt det uttrykk i rapporten at de (sovjetiske kommisjonsmedlemmer) opptrådte på en meget uverdigg måte, og man har den sluttkonklusjon her, at det har ikke vært de sovjetiske kommisjonsmedlemmers primære oppgave å undersøke de russiske krigsfangers skjebne og arbeidsforhold under krigen, men det har vært etterretningsformål som har vært dominerende for dem, slik som de opptrådte under disse fellesbefaringer.⁹²

En sammendragning av «russergravene» var blitt talt om tidligere, men det ble første gang tatt opp offisielt den 16. september 1948. Da hadde daværende statssekretær Bryn i forsvarsdepartementet hatt samtale med den sovjetiske militærattaché, samt med utenriksråden og den sovjetiske ambassadør den 28. september samme året.⁹³ Det Sovjetunionen tidligere hadde vært positiv til, hadde endret seg drastisk i løpet av mai 1951.

Av forskjellige grunner trakk det svært lenge ut før en fra norsk side kom tilbake til saken(...). En vesentlig grunn til at den ble stående uløst så lenge, var at der forelå en konflikt mellom på den ene side ønsket om en helt effektiv sammendragning av gravene av sikkerhetsmessige grunner, og på den andre siden en uvilje mot å påta seg den økonomiske byrde som en flytning av et slikt omfang ville innebære.

Utenriksdepartementet ga i en note til den sovjetiske ambassaden 9. mai 1951, en oppdatert oversikt over krigsgravene. 31. mai kom svaret fra den sovjetiske ambassaden der holdningen nå var at kun et lite antall graver behøvde flyttes, og at den sovjetiske ambassaden selv skulle ta på seg kostnadene å istandsette de eksisterende gravene. I en tilleggsnote av 5. juni 1951, sendte den sovjetiske ambassaden en liste over de gravsteder de ønsket å utbedre.⁹⁴ Men etter flere foruroligende rapporter, der sovjeterne i den norsk-sovjetiske krigsgravkommisjonen ble mistenkt for å drive spionasje og å søke kontakt med norske meningsfeller rundt om i landet, var de norske styresmakter presset opp i et hjørne.

⁹¹ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951 kl 17:30: 1

⁹² Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951 kl 17:30: 2

⁹³ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951 kl 17:30: 3

⁹⁴ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951 kl 17:30: 4

Den sovjetiske ambassade og det sovjetiske *utenrikskommisariat* omtalte blant annet krigsfangegravene som «de sovjetiske soldatgravene», og de kalte den planlagte aksjonen for «en hån mot minnet til de sovjetiske soldater».⁹⁵ Å kalle krigsfangene for soldater er nok en sannhet med modifikasjoner. Dette dreiet seg i all hovedsak om sovjetiske krigsfanger som ble tatt til fange av tyskerne under Operasjon Barbarossa (tyskernes angrep på Sovjetunionen), for så å bli sendt ut til de tyskokkuperte områder for å jobbe som det som best kan kalles slaver for nazistene. Den norske utenriksministeren i 1951, Halvard Lange tok opp dette i et møte i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite den 23. oktober. Her snakket han i sitt innlegg om de sovjetiske soldatene som falt under frigjørelsen av Finnmark, og uttalte følgende:

Det er et litt eiendommelig misforhold mellom den måten de nå taler om disse ting på og den respekten de viste akkurat for den slags graver i 1945/46. Da gjorde de en kolossal forskjell på krigsmenns graver og gravene til krigsfangene. Krigsmennene som falt tok de i alle de tilfelle hvor vi har kunnet kontrollere det, med seg tilbake til Sovjet-Samveldet. Folk som døde ved vådeskudd eller som hadde vært krigsfanger, dem værte de ikke.⁹⁶

Ved å kalle krigsfangene for soldater, eller i det minste likestille dem, kunne det skape en oppfatning av at det var sovjetiske soldater som hadde falt i kamp mot en felles fiende, nemlig Nazi-Tyskland. Og at det var de menneskene som hadde ofret sitt liv i frigjørelsen av Finnmark og Nord-Norge, som nå på en uverdigg måte ble gravd opp fra sitt hvilested, skjendet og sendt til en avsidesliggende øy på Helgelandskysten. Og hvorfor ble denne aksjonen gjennomført? Jo for å tilfredsstille amerikanerne, var utsagn deler av opposisjonen anvendte. Ved å omtale døde krigsfanger og døde soldater i samme åndedrag, ønsket nok Sovjetunionen å påføre de norske styresmakter dårlig samvittighet og utsette de for et så massivt press fra omgivelsene, slik at Norge måtte gå tilbake på avgjørelsen om å flytte de sovjetiske gravene. Sovjetunionen holdt en aggressiv politisk tone overfor Norge i denne perioden. Det var ikke bare krigsgravsaken som ble tatt opp på det politiske plan mellom Norge og Sovjetunionen i årene etter krigen. Sovjetunionen tok også i bruk den politiske uenigheten som var rundt Svalbard og Bjørnøya, og med det sørget for å presse Norge politisk på flere fronter. Å forsøke å begrunne dette, blir bare spekulasjoner. Det kan imidlertid tenkes at de tenkte at ved å presse de norske styresmakter politisk på flere fronter, så ville muligheten for å vinne

⁹⁵ Fjermeros 2013: 157

⁹⁶ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951 kl 17:30: 11

gjennomslag på noen av dem ville være større. For Svalbardsaken var viktig for Sovjetunionen. Frykten for at Svalbard skulle havne i hendene på USA var stor, og det ville medføre en massiv trussel mot Sovjetunionen.

To uker før NATOs rådsmøte i Paris 24. november 1951 anklaget Sovjetunionen den norske regjering for å delta i Atlanterhavsblokkens «forberedelse av ny krig». De stilte spørsmål til Svalbards og Bjørnøyas status under en nyopprettet overkommando for NATOs marineområdet, som Moskva mente var i strid med Svalbard-traktaten fra 1920 og de demilitariseringsformål den var ment å ha. Uenighetene rundt Svalbards og Bjørnøyas framtid førte til at Andrej Gromyko, Sovjetunionens viseutenriksminister 1947 og 1949-1952, kom med en forespørsel til Stalin bare fire dager før om klarering for å legge «ansvaret for de konsekvenser denne politikken måtte få» på Norges regjering.⁹⁷

Norge ble lagt under et enormt press fra Sovjetunionen, og notene fra Moskva ble ansett som truende på den norske regjering. Det var ikke krigsgravsaken eller uenighetene om Svalbard og Bjørnøya isolert sett som førte til denne situasjonen. Men den spente situasjonen disse utviklet seg parallelt med, som gjorde de norske styresmakter nervøse over hva som ville være Sovjetunionens neste trekk mot Norge. Frykten ble ikke mindre av den sovjetiske intervensjon av Tsjekkoslovakia tre år tidligere. intervensjonen bidro nok med å øke usikkerheten blant nordmenn for hva Sovjetunionen kunne komme til å foreta seg mot Norge.

Den politiske historiebruken i ettertid av aksjonen:

Den politiske historiebruken fra norsk side var, og er ikke like tydelig som den sovjetiske. Den norske historiebruken i forhold til «Operasjon Asphalt» og de sovjetiske krigsfangene handler for det meste om minne- og erindringspolitikk, og ikke like mye om aktiv politisk historiebruk ved å forsøke å vinne velgere eller støtte blant folket.

Norsk minne- og erindringspolitikk:

Carl August Petersen Wright sa følgende i møtet 23. oktober i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite:

Jeg har alltid vært en absolutt motstander av flytting av den slags kirkegårder (...), men jeg må si at etter de opplysninger som er gitt her av utenriksministeren og forsvarsministeren,

⁹⁷ Fjermeros 2013: 200-201

om hvordan russerne utnytter disse gravplassene for sin spionvirksomhet, har vi faktisk ikke noe annet å gjøre enn å samle dem på ett sted i Nord-Norge (...).⁹⁸

I forhold til den tyske kirkegården på Ekeberg sa han følgende:

(...) jeg håper inderlig at det ikke blir noe av den flyttingen. Jeg synes det er eiendommelig å gå der og se hvor mange tyskere som mistet livet her i landet. Man kan lese hele felttogets historie i Norge i april-mai der oppe, det er uhyre interessant.⁹⁹

Uttalelsene fra Wright forteller noe om hvordan kirkegårder kan fungere som et minnested, men også gjøre at vi ved å besøke disse gravstedene kan få øynene opp for historien som disse menneskene er en del av. Wright forteller om en større historie, enn hva en kirkegård kan fortelle, og det kan ses i sammenheng med sovjetiske krigsfangegravene i Nord-Norge.

Det kan nok hevdes at «Operasjon Asphalt», i seg selv har vært med på å føre historien om aksjonen og de sovjetiske krigsfangene i Norge inn i skyggenes dal i hukommelsen til den vanlige nordmann. Om det var med viten de norske styresmakter i årene etter krigen bidro til at denne delen av historien nærmest har vært glemt vites ikke, men mangelen på minnesmerker har gjort det til en glemt bit av historien.

Men hvilke hendelser minnes i Norge i dag? Ifølge Maurice Halbwasch erindrer enkeltmenneske bare som medlem av en sosial gruppe.¹⁰⁰ Med dette mener Halbwasch at enkeltpersoners erindring påvirkes av den sosiale gruppen enkeltmennesket befinner seg i, og at det slik dannes en kollektiv erindring.

Museumsutstillinger, minnesmerker, minnemarkeringer og andre erindringssteder er viktige bidrag i erindringen om de sovjetiske krigsfangene i Norge. De makter imidlertid ikke å skape det erindringsfellesskap som er nødvendig for å opprettholde og videreformidle en kollektiv erindring som inkluderer de sovjetiske krigsfangene.¹⁰¹

Emnet får med dette et ambivalent uttrykk, på den ene siden en distanse i betraktningen av dette som noe fremmed og glemt i vår okkupasjonshistorie, men på samme tid noe nært gjennom all den lokalhistoriske kunnskapen som er blitt formidlet både muntlig og skriftlig. Når denne lokale kunnskapen likevel ikke blir anvendt i et større perspektiv, blir resultatet en begrenset erindring.¹⁰²

⁹⁸ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951 kl 17:30: 16

⁹⁹ Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23. oktober 1951 kl 17:30: 16-17

¹⁰⁰ Soleim, Marianne Neerland 2004: 440

¹⁰¹ Soleim, Marianne Neerland 2004: 439

¹⁰² Soleim, Marianne Neerland 2004: 439

Sovjetunionens oppløsning og økt norsk-russisk samarbeid har åpnet opp for mulighetene til å inkludere de sovjetiske krigsfangenes skjebne i norsk historieforskning.

I et intervju jeg gjorde med lokalhistoriker i Harstad, Harald Isachsen, stilte jeg spørsmålet om det gjøres noe i Harstad for å minnes de sovjetiske krigsfangene. Han fortalte da om en minnemarkering der det legges ned blomster ved minnesmerket, som arrangeres hvert år av lokalhistorielaget i Harstad, den 17. mai. Men han fortalte også om en nedadgående utvikling i oppmøte på denne minnemarkeringen. Isachsen forklarte dette med færre har kjennskap til de sovjetiske krigsfangene ute på Trondenes, og at de som bevitnet hendelsene har blitt færre. «Operasjon Asphalt» er i seg selv en aksjon, som har bidratt til å glemme både de sovjetiske krigsfangene, men også selve aksjonen.

Beviser på- og minnesteder om de grusomme handlinger, som fant sted i landsdelen vår under den tyske okkupasjonen, har blitt færre og minnestedene er ikke like storslagene, som de kunne vært hvis de hadde vært en større ansamling av krigsgraver. Isachsen sa blant annet at større gravsteder ville vært en sterkere manifestasjon på historien i området, og kanskje på den måten tiltrekke større oppmerksomhet enn hva som er tilfellet slik det er i dag.

Et ønske om å glemme?:

De økonomiske kollaboratører var forretningsfolk og arbeidstakere som samarbeidet med okkupasjonsmakten økonomisk. Imidlertid er koblingen til krigsfangene her vanskelig, på grunn av tausheten fra aktørene og manglende bekreftelse på at norske firma benyttet seg av krigsfangers arbeidskraft.¹⁰³

I dette tilfellet kan det være naturlig å trekke inn en artikkel fra VG, som kom som et resultat av en nyskrevet bok om Norges statsbaner (NSB), og deres bruk av sovjetiske krigsfanger i jernbaneutbyggingen i Nordland.

På tidlig 1960-tall kvittet nemlig NSB seg med arkivet i Mo i Rana. I all stillhet brente de arkivet som kunne gitt svar på hva som foregikk på Nordlandsbanen i årene 1940 til 1945, anlegget hvor flere tusen sovjetiske krigsfanger ble drept.¹⁰⁴

Dette forteller om et statlig eid selskap, som ikke ønsket at offentligheten skulle få innsikt i hvordan de brukte de sovjetiske krigsfangene til egen fortjeneste.

¹⁰³ Soleim, Marianne Neerland 2004: 442

¹⁰⁴ http://pluss.vg.no/2016/02/01/2294/2294_23606395, 13.04.2016 kl. 15:18

De sovjetiske krigsfangene og «Operasjon Asphalt» kan man nok si har vært glemt i norsk historieskriving i lang tid. Krigsgravsaken har ikke blitt ansett som en offentlig minneverdig del av norgeshistorien. Det har ikke fått viet noen spesiell oppmerksomhet verken i skolebøker eller kulturelle markeringer, og fram til slutten av 2000-tallet var det lite forskning på området.¹⁰⁵

Hvorfor har det blitt slik? Det finnes flere grunner til hvorfor dette temaet ble stående uberørt i en så lang periode som det gjorde. Den kalde krigen var en vanskelig periode for de norske styresmakter. Norge hadde, som kjent valgt side i konflikten, ved å melde seg inn i den vestlige forsvarsalliansen NATO, og «den røde fare» gjorde seg gjeldende også i Norge i denne perioden. «Erindring som oppfattes som ugunstig for oppbygging av en positiv identitet, vil ofte fortrennes, mens erindring som er gunstig for en slik identitetsbygging vil fremmes.»¹⁰⁶

Hvis en ser dette i sammenheng med tida «Operasjon Asphalt» fant sted under, og de like i underkant av 40 årene som fulgte fram til 1990-tallet, kan det være med å forklare hvorfor denne saken har spilt en så liten rolle som den har innen norsk erindringspolitikk og historieforskning. En annen forklaring er de lukkede sovjetiske arkivene, som først ble åpnet etter Sovjetunionens fall på begynnelsen av 1990-tallet, som har fungert som et supplement til de norske kildene til emnet. Men det forklarer ikke hvorfor det at denne aksjonen den dag i dag, fremdeles er en ukjent del av den norske historien for mange.

Fortidens hendelser kan brukes som alibier og tjene til å forsterke både eget- og det nasjonale selvbildet om mot, innsatsvilje og styrke i motgangstider. Mytedannelse blir slik et forsøk på å fortolke fortiden i en moralsk dimensjon.¹⁰⁷

Jeg har tatt dette sitatet med siden man også kan se på det motsatt. At fortidens hendelser kan brukes til å forkludre eller ødelegge eget- og det nasjonale selvbildet, et nasjonalt selvbilde som var spesielt viktig å bygge opp under årene den kalde krigen var gjeldende i det internasjonale landskapet. «Operasjon Asphalt» kunne absolutt ha vært en negativ bidragsyter i denne sammenheng, og med et økt fokus på denne aksjonen i denne pressede politiske perioden kunne den vært en sterk bidragsyter til å skade det nasjonale selvbildet.

¹⁰⁵ Soleim, Marianne Neerland 2004: 438

¹⁰⁶ Soleim, Marianne Neerland 2004: 438

¹⁰⁷ Soleim, Marianne Neerland 2004: 438

Grunnene til at krigsfangene og «Operasjon Asfalt» er en del av den norske kollektive erindringen kan nok forklares med flere årsaker, Soleim peker på mangelen på minnesmarkeringer over de sovjetiske krigsfangene er få og spredte, og at det i de fleste tilfeller er enkeltpersoners initiativ og ikke det offentlige som er initiativtaker til disse minnesmarkeringer.¹⁰⁸

Monumenter og minnesmerker er viktige bidragsyttere for at den kollektive erindringen skal leve videre. Det kan som vist argumenteres for at «Operasjon Asfalt» har gjort dette vanskeligere. Det er ikke slik at det over hele Nord-Norge er monumenter der hvor de sovjetiske krigsfangene ble gravlagt under okkupasjonsårene. De monumenter og minnesmerker som var spredt rundt om i hele Nord-Norge, har blitt færre og mer sentralisert enn hva de opprinnelige gravstedene var. Samtidig kan en nok argumentere for at minnesmerker, enten det er bautaer, skulpturer eller lignende, ikke er like kraftfullt som en kirkegård. Noe som også har vært en del av kritikken, som Soleim retter mot minnepolitikken, er at det har vært arrangert minneseremonier, men som ikke har vært arrangert av det offentlige, men av enkeltpersoner og ildsjeler.

Jeg har selv erfaringer når det kommer til dette. Jeg er født og oppvokst i Harstad og jeg har gått på skole her fra barneskole og fram til jeg var ferdig på videregående skole, men aldri har blitt gjort oppmerksom på historien som utspant fra Trondenes, under krigen. Ute på Trondenes står det i dag et minnesmerke over de falne sovjetiske krigsfanger fra okkupasjonstida. Minnesmerke var sovjeterne selv, som satte opp før de forlot Harstad etter krigen. Jeg har ikke vært gjort oppmerksom på dette, og har derfor aldri helt forstått hva minnesteinen har vært et minne om. Jeg har fram til jeg begynte å fordype meg i dette emnet trodd at minnesteinen var til minne om frigjøringen av Nord-Norge fra okkupasjonsmakten, og ikke til minne om de flere hundre sovjetiske krigsfangene som ble myrdet her under okkupasjonsårene.

Færre minnesteder, og mindre anvendte minnesteder for de sovjetiske krigsfangene kan ses i sammenheng med den lenge planlagte bautaen som ble satt opp i Kirkenes, sommeren 1952. Bautaen hadde vært planlagt siden krigens slutt, og sovjeternes frigjøring av Finnmark. Monumentet var ment å vise en ung sovjetisk soldat, med geværet i hvilestilling, og som med den høyre foten trampet på en ørn. Ørnen var et symbol for Tyskland, og man finner det igjen

¹⁰⁸ Soleim, Marianne Neerland 2004: 443

i det tyske riksvåpenet den dag i dag. Denne ørna gjorde dette til en politisk vanskelig sak for de norske styresmakter, og bidro til å utsette åpningen av dette monumentet. Da monumentet ble åpnet 8. juni 1952 var ørnen hugget bort, og skulpturen var tre og en halv meter kortere enn den opprinnelig var planlagte å være.¹⁰⁹

Avrunding:

«Operasjon Asfalt» ble heftig kritisert både før, under og etter aksjonen. Sovjetunionen var imot, at de sovjetiske krigsfangegravene i Nord-Norge skulle graves opp, og samles på ett sted – på Tjøtta. Sovjetunionen kalte krigsfangegravene for soldatgraver, og forsøkte med det å gi inntrykk av at dette var mennesker, som hadde ofret sine liv i kampen mot Nazi-Tyskland i Norge.

Opposisjonen i Norge, ønsket på samme måte som Sovjetunionen å minne om det fellesskapet som var mellom det norske folk og de sovjetiske krigsfangene, mellom Norge og Sovjetunionen. Opposisjonen passet på å holde saken i det offentlige rom helt fram til aksjonen var avsluttet, og bidro i så måte til den massive kritikken aksjonen fikk fra de nordnorske lokalsamfunnene, som ble rammet av «Operasjon Asfalt».

Fra norsk hold var det et ønske om å holde aksjonen utenfor offentligheten. Dette ble forsøkt ved at oppgravingen i starten foregikk på nattestid og med et voldsomt hastverk.

I ettertid av aksjonen, har jeg sett på det minnepolitiske. «Operasjon Asfalt» var i seg selv en aksjon, som bidro til å fortie minnet om de sovjetiske krigsfangene, men om det var med overlegg eller ikke, er vanskelig å si for sikkert. Da aksjonen ble offentlig kjent, forsøkte norske myndigheter å forklare aksjonen med at de sovjetiske krigsgravene, slik de var anlagt, ikke kunne vedlikeholdes på en god og verdig måte. De pekte også på at den nye gravplassen på Tjøtta, der de sovjetiske krigsfangene kunne samles på ett sted, ville bli et vakkert sted å minnes de døde.

¹⁰⁹ Sør-Varanger avis, 21.oktober 2014: 10

Kapittel 5: Didaktiske muligheter med «Operasjon Asfalt» i skolen:

Dette kapitlet tar for seg historiebruk i skolen, om «Operasjon Asfalt» brukes i historieundervisningen i skolen, og hvilke didaktiske muligheter som ligger i emnet. For å komme nærmere noe svar, har jeg vært i kontakt med min tidligere historielærer fra Heggen videregående skolen, og lokalhistoriker i Harstad, Harald Isachsen. Jeg har også sett nærmere på læreplanmålene for historiefaget etter VG3. På bakgrunn av dette har jeg forsøkt å se på eventuelle muligheter og begrensinger dette emnet kan ha i skolen ved å forsøke planlegge et undervisningsopplegg som baserer seg på emnet.

Læreren i dagens og framtidens skole:

De siste tiårene har det vært raske samfunnsendringer som har ført med seg nye forutsetninger og oppgaver for skolen og lærerne. Noen nøkkelord som beskriver dette er internasjonalisering, globalisering, en stor teknologisk utvikling som igjen har ført med seg en kunnskapseksplosjon og informasjonsflom, flerkulturelle samfunn, nye familiemønstre og høyere kompetansekrav.¹¹⁰

Historiebruk i skolen:

Skolen fremstår i dag som samfunnets viktigste sosialiseringsagent og formidler av storsamfunnets verdier, holdninger og standpunkter, og historiefaget har i så måte spilt en viktig rolle i hvordan samfunnet har ønsket å forme kunnskap og holdninger blant de unge.¹¹¹

I norsk sammenheng har argumentene for historiefagets omfang og innhold vært relatert til elevenes utvikling. Hva denne utviklingen bør bestå i har endret seg gjennom tidene. Det har utviklet seg fra å utvikle felles nasjonal og borgerlig anstendighet til å styrke elevenes individuelle medmenneskelige kompetanse, for eksempel deres historiebevissthet.¹¹²

Historiefaget har en viktig rolle å spille for å øke historiebevisstheten blant barn og unge.

Hvis elevene er historiebevisst kan dette være et bidrag i deres egen identitetsbygging. Jeg er den jeg er fordi dette er en del av min historie og bakgrunn. Å være historiebevisst svarer til at elevene har en beviselig forståelse om fortiden, og ser en sammenheng mellom fortid og nåtid, som igjen kan gi oss forventninger om framtiden.¹¹³ Motpolen til historiebevissthet er historieløshet og innebærer at nåtid er elevenes eneste virkelighet.¹¹⁴ Dette finner man igjen

¹¹⁰ Lyngsnes og Rismark 2009: 10

¹¹¹ Bøe og Knutsen 2012: 145

¹¹² Bøe og Knutsen 2012: 146

¹¹³ Bøe og Knutsen 2012: 16

¹¹⁴ Lund 2009: 24

hvis man ser nærmere på formålet med historiefaget i skolen, og kompetansemålene elevene måles opp mot ved endt skoleår. Jeg har plukket ut to kompetansemål som viser dette:

- Undersøke hvordan egne forestillinger om fortiden er blitt formet og diskutere hvilke faktorer som gjør at mennesker kan ha forskjellige oppfatninger om fortiden.
- Drøfte hvordan historie er blitt brukt og brukes i politiske sammenhenger.¹¹⁵

I læreplanen, under formål med faget står det blant annet dette:

Historiefaget kan ha stor betydning for hvordan individet forstår og oppfatter seg selv og samfunnet, og for hvordan den enkelte skaper sin identitet og tilhørighet med andre.

Opplæringen skal styrke elevens viten om og innsikt i sentrale begivenheter og utviklingslinjer i historien.¹¹⁶

Det som slår meg når jeg leser dette utdraget fra læreplanen, er den siste setningen og formuleringen der det står skrevet «sentrale begivenheter og utviklingslinjer i historien.». Hvem bestemmer hva som blir ansett som sentralt i denne sammenhengen? Der har den enkelte lærer og lærebøker, som tas i bruk rundt om i de enkelte klasser en viktig rolle i utvelgelsen av hvilke deler av historien som skal formidles. Kompetansemålene i LK06, for den videregående skolen er mer åpne og det stilles derfor et større krav til den enkelte lærer om å ta valg om hva som skal formidles og ikke formidles, vektlegges og ikke vektlegges. Det kan også tillegges at LK06 gir en utrolig tillitt til den enkelte lærer. For å underbygge dette har jeg her inkludert et kompetansemål fra LK06 i historie:

Gi eksempler på kontroversielle historiske emner og drøfte motstridende årsaksforklaringer til en historisk hendelse.¹¹⁷

Dette er bare ett av flere kompetansemål som sier noe av det elevene skal igjennom og måles etter i faget, men det er et kompetansemål som gir nærmest uendelige muligheter for elevene og læreren til fritt å velge «kontroversielle historiske emner» som det står skrevet i kompetansemålet. Her kunne man uten større problemer anvendt historien om «Operasjon Asfalt» eller de sovjetiske krigsfangene i Norge under okkupasjonsårene. Dette er to hendelser av den norske historien som jeg mener det har vært- og fremdeles er et område det er for lite fokus på i historieundervisningen i skolen. Det kan være unntak fra dette ved at det

¹¹⁵ <http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetansemaal/Etter-Vg3-studieforberedende-utdanningsprogram/?read=1> 06.04.15

¹¹⁶ <http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Formaal/?read=1> 06.04.15

¹¹⁷ <http://www.udir.no/kl06/his1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieforberedende-utdanningsprogram/?read=1>

er noen historielærere som anvender dette i sin historieundervisning, men på generelt grunnlag er min påstand at det kunne vært anvendt i større grad enn hva som er tilfellet i dag. Det er også slik at hver enkelt lærers bakgrunn og interesser er førende i valg av emner og tematikk.¹¹⁸

Hvordan brukes «Operasjon Asfalt» i skolen?:

Når en leser undertittelen kan det være naturlig å stille seg selv spørsmålet om dette emnet brukes og hvor mye det brukes rundt om i klasserommene i den norske skolen. Det som er sikkert er at dette emnet ennå ikke har blitt en del av de norske historielæreverkene. Jeg er selv fra Harstad, hvor det var en sovjetisk krigsfangeleir og flere hundre gravlagte sovjetiske krigsfanger etter krigens slutt, men jeg hadde ikke hørt eller lært om denne delen av historien til byen, regionen, landsdelen og landet jeg kommer fra. Hvorfor er «Operasjon Asfalt» fremdeles en bit av historien som er «glemt» og som ikke blir anvendt i historieundervisningen i dag?

Den dag i dag er det ikke noen gode svar for hvorfor det ikke anvendes mer. Man finner uten problemer flere kompetansemål som passer til dette emnet, og gjennom hele Nord-Norge vil dette også være en del av et lokalhistorisk aspekt man kan bruke i undervisningen om den kalde krigen i Nord-Norge. Emnet er etter min mening absolutt av stor nok interesse til at det skal ut av skyggen og inn i lyset. «Operasjon Asfalt» forteller noe om Norge og Nord-Norges posisjon i den kalde krigen, og den kan i tillegg utfordre elevene til selv å tenke. Emnet kan også skape rom for en faglig diskusjon i klasserommet mellom elev-elev og elev-lærer. Dette er ikke en hendelse i den norske historien hvor rett og galt er svart/hvitt, det er rom for drøftinger, og muligheter til å få til en faglig, og ikke minst en etisk diskusjon i klasserommet på en annen måte enn hva som er tilfellet med en rekke andre emner, der rett og galt er mer tydelig.

I Norge har staten gått inn med noe de kaller for Den kulturelle skolesekken, som hvert år har et fokusområde. I år var «tyskertøsene» i fokus for historiefaget, og da ble klassen invitert ut til Trondenes historiske senter hvor vi ble holdt foredrag og lignende for.¹¹⁹

Her kan en se at den kontroversielle historien blir anvendt i undervisningen, og i dette tilfellet ved et statlig initiativ.

¹¹⁸ Intervju med Rolf Breimo

¹¹⁹ Intervju med Rolf Breimo

Potensielt undervisningsopplegg for emnet:

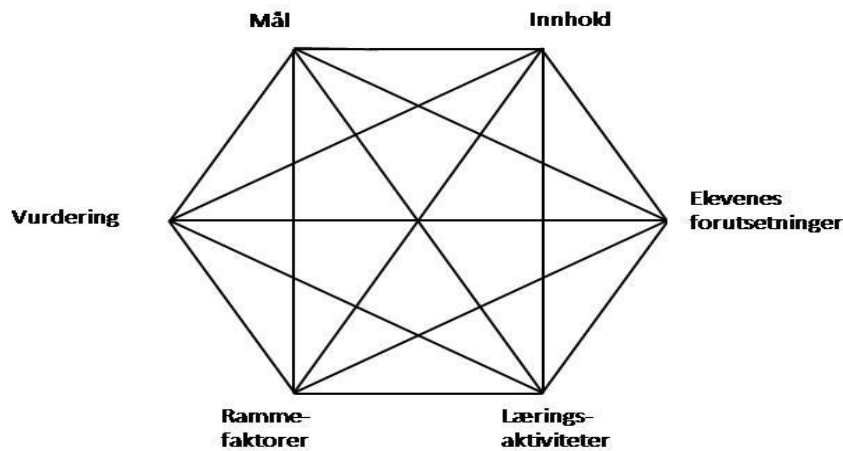
Her presenteres et potensielt undervisningsopplegg for «Operasjon Asfalt» brukt i den videregående skolen, i tredje klasse studiespesialiserende. For å kunne få til et godt undervisningsopplegg er man avhengig av en god planlegging. Pedagogiske forskere har vært opptatt av læreres planlegging, og denne type forskning har vist at læreres planlegging har innvirkning på hva elevene sitter igjen med av læring i etterkant. Dette fordi planlegging handler om å anvende tida man har til rådighet på en god og fornuftig måte slik at det blir tid til lærestoffet som skal læres og elevaktiviteter for eksempel.

Hva er didaktikk?:

Læring foregår i mange ulike situasjoner i det daglige, og den viktigste læringsarenaen i samfunnet vårt i dag og i framtida skal være skolen. Didaktikk baserer seg på samhandlingen mellom elev og lærer, forholdet mellom lærer og innhold og forholdet mellom elev og innhold og det er lærerens ansvar å legge til rette for at dette samspillet blir godt. Didaktikk handler om lærerens kunnskap om koblingen mellom undervisningens gjennomtenkning, planlegging, gjennomføring og evaluering. Didaktikkbegrepet har ikke en klar definisjon, men man kan på en enkel måte forklare hva didaktikk er, ved å bruke spørreordene *hva, hvorfor og hvordan*.¹²⁰ Jeg har erfart at planleggingsarbeidet enklere lar seg gjøre ved å bruke den didaktiske relasjonsmodellen. Jeg har selv erfart at modellen gjør meg mer oppmerksom de sentrale spørsmålene (hva, hvorfor og hvordan) innenfor didaktikken.

¹²⁰ Lyngsnes og Rismark 2009: s.25

Den didaktiske relasjonsmodellen:



Figur 3: Den didaktiske relasjonsmodellen (modifisert etter Bjørndal og Lieberg).¹²¹

Hvis en bruker den didaktiske relasjonsmodellen er det seks forskjellige faktorer en tar høyde for og anvender i planleggingen sin: Elevenes forutsetninger, mål, rammefaktorer, innhold, læringsaktiviteter og til slutt vurdering. Disse faktorene er grunnpilarer i et undervisningsopplegg og kan få læreren til å reflektere over undervisningen sin på en oversiktlig måte.

Elevforutsetninger:

Barn og ungdom kommer til skolen med ulike forventninger, kunnskaper og erfaringer, evner og bakgrunn, og dette er noe av de faktorene som ligger i elevforutsetninger. For å kunne planlegge på en tilfredsstillende måte for elevgruppen og de individuelle forskjellen som det ofte er i en stor gruppe ungdommer, er man nødt til å ha kunnskap om elevene, deres interesser og evner.¹²²

Opplæringen skal være inkluderende, noe som innebærer at skolen aktivt må ta hensyn til barn og unges ulike forutsetninger og behov – i organisering, innhold og pedagogikk – og at menneskets unike verdi legges til grunn for skolens møte med den enkelte.¹²³

¹²¹ <https://digitalskole.files.wordpress.com/2010/03/den-didaktiske-relasjonsmodellen1.jpg> 25.04.16 kl. 14:52

¹²² Lyngsnes og Rismark 2009: s.81

¹²³

https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/KD/Vedlegg/Grunnskole/Veiledning_om_organisering_elevene.pdf 25.04.16 kl 14:58

Dette sitatet fra Kunnskapsdepartementets «Veiledning om organisering av elevene», viser til at skolen og den enkelte lærer skal ta hensyn til de ulike forutsetninger og behov, som er å finne i en «normal» klasse. Uansett teori, om det er Piaget eller Vygotsky er det en avgjørende faktor å kjenne til de forskjellige elevenes faglige forutsetninger når en planlegger undervisning. Ifølge disse to er det essensielt at det er en viss avstand mellom hva elevene allerede kan og det de skal lære, da må verken avstanden være for stor eller for liten. Hvis avstanden er for stor vil det i henhold til Vygotsky ligge utenfor den nærmeste utviklingssonen, mens det nye læringsstoffet, ifølge Piaget, ikke vil kunne knyttes til allerede eksisterende skjemaer.¹²⁴

Siden «Operasjon Asfalt» fant sted i 1951 er dette et emnet som mest naturlig er lagt inn under den perioden hvor hovedtemaet er den kalde krigen. Derfor tar jeg utgangspunkt i at klassen har vært igjennom emner, som har tatt for seg første halvdel av 1900-tallet. Med det har de kunnskaper om den russiske revolusjonen og Sovjetunionen, mellomkrigstiden og andre verdenskrig, som er emner som har relasjoner til «Operasjon Asfalt». Men som Breimo påpekte, kan en ikke forvente at elevene skal kunne se sammenhengen med tidligere hendelser og «Operasjon Asfalt». Det vil derfor være viktig å gjøre elevene oppmerksom på at de vil kunne få bruk for kunnskap om de tidligere hendelsene når man kommer til «kald-krigsavsnittet». Siden jeg har tatt utgangspunkt i at dette er en nordnorsk tredjeklasse i den videregående skolen, vil det nok for mange oppleves som noe nytt at det er gjennomført en aksjon av denne størrelsen i deres lokalmiljø og landsdel.

Rammefaktorer:

Det er en rekke faktorer som på ulike måter setter begrensninger eller muliggjør undervisning og læring, disse fungerer som rammer for undervisningen. Noen rammefaktorer kommer fra myndighetenes side, noen fra skolen og skolebygget og noen kommer fra læreren.

Rammefaktorene er ikke nødvendigvis en begrensning i seg selv, det kan også være lærerens oppfatning av dem som setter begrensninger. Lærerens oppfatning av dem preger og styrer arbeidet og kan på den måten bli en rammefaktor i seg selv. En kan dermed hevde at den viktigste rammefaktoren er læreren.¹²⁵

¹²⁴ Lyngsnes og Rismark 2009: s.82

¹²⁵ Lyngsnes og Rismark 2009: s.85

De rammene som blir vektlagt her er tidsbruk, utstyr og lokalmiljøet. Når det gjelder tidsbruk eller hvor mye tid som skal settes av til et emne som «Operasjon Asfalt», er ikke dette lett. Hvis en ser på kompetansemålene i faget, er det flere av disse som kan anvendes på undervisningsopplegg med fokus på «Operasjon Asfalt». Noen av de har allerede blitt nevnt ovenfor og passer utmerket til dette emnet. Man kan derfor argumentere for å sette av relativt mye tid til et slikt undervisningsopplegg, tid det nok også vil behøve for at det skal ha noe for seg. Men det vil også komme i en periode der det nærmer seg eksamensperiode, så jeg ser av den grunn for meg å lage et temaarbeid rundt «Operasjon Asfalt». Og jeg ser for meg at tidsbruken på dette kan bli på anslagsvis fire økter á 90 minutter. Av utstyr tar jeg høyde for at elevene har tilgang på datamaskin og internett, i tillegg til at jeg gjør utdrag fra bøker og artikler om emnet tilgjengelig for elevene. Siden jeg har tatt utgangspunkt i at dette er på den skolen jeg gikk på i Harstad, tenker jeg at det vil være mulig å ta med seg elevene til Trondenes, slik at elevene får en nærhet til hendelsene som fant sted på Trondenes.

Mål for undervisningen:

Når en skal sette mål for undervisningen er det vanlig å se til kompetansemålene, for så å gjennomføre en utvelgelse av hvilke kompetansemål en kan bruke, og hvilke som passer best til det planlagte undervisningsopplegget. Neste steg er så å forsøke å konkretisere målene og gjøre de forståelige og oppnåelige for elevene. Som jeg har vært inne på er det en rekke kompetansemål som passer inn i dette emnet, noen av kompetansemålene avhenger av arbeidsmetoder, andre av tilgang til kilder og noen av å skape en diskusjon i klassen rundt emnet. Under her er noen utvalgte kompetansemål hentet fra læreplanen i historie etter VG3 som passer godt til emnet.

Gi eksempler på kontroversielle historiske emner og drøfte motstridende årsaksforklaringer til en historisk hendelse.¹²⁶

Med dette kompetansemålet ønsker at jeg elevene skal være kritiske til «Operasjon Asfalt» og ved hjelp av forskjellig kildemateriale kunne drøfte årsaker til hvorfor denne hendelsen fant sted.

¹²⁶ <http://www.udir.no/kl06/his1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieforberedende-utdanningsprogram/?read=1> 08.04.16

Drøfte hvordan historie er blitt brukt og brukes i politiske sammenhenger.¹²⁷

Her vil jeg at elevene skal se på hvordan den politiske historiebruken rundt «Operasjon Asfalt» har vært og forsøke se på hvordan og hvorfor den er brukt, og kanskje til og med se den til sammenligning til andre hendelser eller perioder i historien.

Men kompetansemålene i seg selv er som nevnt ikke tilstrekkelige som mål for undervisningsopplegget, målene må konkretiseres og gjøres forståelig for elevene, men de kompetansemålene som er sitert ovenfor er såpass treffende at de med små justeringer og konkretiseringer vil være mer forståelig for elevene. For eksempel:

- Drøft hvordan historie har blitt brukt rundt «Operasjon Asfalt».
- Drøft motstridende årsaksforklaringer til «Operasjon Asfalt».

Jeg har tatt med to undervisningsmål for å vise to forskjellige vinklinger man kan gi et undervisningsopplegg som bunner i «Operasjon Asfalt». Jeg vil i utgangspunktet mene at det er mest hensiktsmessig å bruke ett av dem, og i dette tilfellet har jeg landet på «drøft motstridende årsaksforklaringer til «Operasjon Asfalt».

Elevers tenkning om årsaker til hendelser:

Mange elever ser på historiske hendelser som uunngåelige, og læreboka og lærerens beskrivelse av hva som hendte blir en forklaring på hvorfor det måtte hende. Erik Lund har forsøkt forklare elevers forestilling om årsaksbegrepet ved å sette det inn i en tabell.

Nivå 1: Det er ingen logikk bak årsaker i historie; ting hender; historien «folder seg ut».
Kausalitet er uproblematisk.

Nivå 2: Årsaker er bundet til hverandre en etter en i en rekkefølge; en hendelse «må» skje fordi årsakene følger etter hverandre «mekanisk».

Nivå 3: årsaker er som vitenskapelige krefter som handler sammen; «unike» hendelser ble forårsaket av en bestemt sammenstilling av «faktorer». Noen årsaker var klart viktigere enn andre.

Nivå 4: Årsaker er som et nettverk: Selv om enkelte årsaker («knutene i nettverket») kan være betydelige, så er forholdet mellom årsakene viktig. Dette endrer seg over tid.

¹²⁷ <http://www.udir.no/kl06/his1-02/Hele/Kompetansemal/etter-vg3-studieforberedende-utdanningsprogram/?read=1> 08.04.16

Nivå 5: Det er en sammenslåing mellom historiske årsaker og den verdi historikerne tillegger dem; historikerens måter å tenke på former ideer om årsaker og forhold.¹²⁸

Motstridende årsaksforklaringer:

Det er en rekke motstridende årsaksforklaringer til «Operasjon Asphalt». En kan forsøke forklare hvorfor aksjonen ble vedtatt med å på aksjonen i et sikkerhetspolitisk perspektiv: I Norge fryktet man at den spredte gravstrukturen la til rette for spionasjevirksomhet fra Sovjetunionen, men også at sovjetiske spioner skulle komme i kontakt med norske kommunister.

En annen årsaksforklaring kan være ved å se på krigsgravsituasjonen ellers i Europa, der krigsgravene ble konsentrert, i henhold til 1. Genèvekonvensjon av 12. august 1949. En kan se dette i sammenheng med at det ville være fornuftig med en større konsentrasjon av krigsgraver.

En tredje årsaksforklaring kan være at norske myndigheter ønsket å fjerne bildet av et norsk-sovjetisk fellesskap under krigen. Etter at Norge ble medlem av NATO så norske myndigheter seg tjent med å fortie fellesskapet fra krigen med den nye alliansens største fiende.

Innhold:

Mål og innhold er to sider av samme sak. Ethvert læringsmål referer alltid til «noe» ved at det beskriver hva som skal læres av innholdet.¹²⁹

Læringsaktiviteter:

Læringsaktiviteter handler om den aktiviteten som tas i bruk i undervisningen, og det innebefatter lærerens undervisning, men også elevenes arbeid.¹³⁰ Læringsaktivitet(e) er veien til hvordan nå målet som er satt for undervisningsopplegget.

Her er det tenkt at læreren introduserer emnet og målet for undervisningsopplegget. Klassen blir så tatt med ut til Trondenes, for der å bli fortalt litt krigshistorien og årene etter, av de som jobber på Trondenes historiske senter. Grunnen til det er for å gi elevene en form for nærhet til hendelsene som har funnet sted i deres eget lokalmiljø, og med det forhåpentligvis gjøre et

¹²⁸ Lund 2009: 35

¹²⁹ Lyngsnes og Rismark 2009: 95

¹³⁰ Lyngsnes og Rismark 2009: s.98

inntrykk på dem, som de ellers ikke ville fått ved bare å lese i bøker og på internett. De som jobber på Trondenes historiske senter, har mye kunnskap om hva som skjedde i området under krigen ute på Trondenes, men også i forhold til «Operasjon Asfalt». Derfor å få anvendt de ressursene i lokalmiljøet aktivt i undervisningen er noe jeg anser som viktig, svært lærerikt og en måte å skape variasjon i undervisningen på. De har kanskje en annen tilnærming enn hva en lærer ville hatt, og vil med det bryte opp i et fastsatt mønster og gi variasjon. Det kan også hevdes at de kjenner de aktuelle områdene og historien på Trondenes bedre enn de aller fleste.

Noe som kan være vanskelig når en skal velge læringsaktiviteter er å forsøke å treffe de forskjellige læringsstilene til elevene, på hvordan måte lærer hver enkelt elev på best mulig. Det er vanskelig å treffe alle i et slikt undervisningsopplegg, men ved å ta elevene ut til det faktiske området hvor hendelsen fant sted, samtidig som det kombineres med lesing og skriving og muntlige framlegg føler jeg at dette treffer de fleste, for noen universalmetode for læring finnes ikke.

Vurdering:

Den vanskeligste delen når en planlegger et undervisningsopplegg som baserer seg på gruppearbeid, er vurderingen. Hva skal man vurdere og hvordan skal vurderingen være, er spørsmål en må svare på mens en planlegger. Elevene har krav på å få en individuell vurdering og karakter i etterkant, så en gruppevurdering er ikke godt nok. Hvordan kan man med trygghet gi de forskjellige gruppemedlemmene en karakter som på best mulig måte reflekterer sluttresultatet og deres innvirkning på det.

I et gruppearbeid er det en tanke om at alle gruppemedlemmene skal bidra på lik linje, men det er ikke dermed sagt at det er slik. I flere tilfeller kan det være at ett eller flere av medlemmene i gruppa drar nytte av den gruppa de har havnet på og ikke bidrar i like stor grad, som de andre på gruppa. Fortjener da de som ikke har bidratt samme karakter, som de som har bidratt til gruppas sluttprodukt? Dette er et vanskelig aspekt med gruppearbeid, og noe som kan være vanskelig å oppdage, men på bakgrunn av erfaring har jeg en oppfatning av at å skrive en logg, samtidig som man har fortløpende kontakt med de forskjellige gruppene, vil hjelpe læreren til å få et bedre innblikk i kjemien i de forskjellige gruppene. Det kan også gi en bedre forståelse for den enkelte elev, hvordan gruppa kom fram til sluttproduktet sitt, og

på hvilken måte en selv bidro til gruppa. Gjennom elevsamtaler og logg kan eleven være med og få innsikt i og vurdere sin egen læring.¹³¹

Men vurdering er mye mer enn å sette karakterer. I løpet av et skoleår er det viktig at læreren legger til rette for at elevene skal kunne bli så god som de kan og vil bli, og da holder det ikke å gi et tall som vurdering og tilbakemelding. Man må gi dem noe håndfast, man må gi tilbakemeldinger på hva de allerede kan og hva de må jobbe mer med for å oppnå en enda høyere måloppnåelse, og med drive vurdering for læring (formativ) i stedet for vurdering av læring (summativ). Formativ vurdering skal:

- fremme læring og utvikling hos den enkelte elev
- virke veiledende og motiverende for innsats og fremme ønske om å bruke evner og anlegg
- stimulere eleven til å være aktiv og utvikle evne til å ta medansvar for å vurdere eget arbeid
- gi eleven tilbakemelding og oppfølging i forhold til arbeidsprosess og resultat
- dokumentere den kompetansen eleven har oppnådd, gi eleven og foreldrene tilbakemelding på elevens framgang
- hjelpe lærere og skolen til å forbedre opplæringen og tilpasse den elevens behov.¹³²

Men trenger man å vurdere alt en elev gjør i skolesammenheng. Breimo var av den formeningen at man ved å informere elevene om at dette er viktig å kunne, men at det ikke vil bli gitt noen karakter, kunne ha en positiv effekt på enkeltindividets læring. Som elev føler man at man blir vurdert til enhver tid, og det kan være bra for elevene å få en pause fra vurdering. Men hvis en velger en slik løsning er det viktig å være tydelig på hva de skal kunne når undervisningsopplegget er slutt.¹³³

Utfordringer med emnet i undervisning:

Man må sørge for at elevene er motiverte. To uker kan virke lenge for elevene, og da er det viktig at man opprettholder motivasjonen til elevene gjennom de to ukene. En annen utfordring ved dette emnet er at det vil komme på en tid hvor det nærmer seg eksamensperiode for elevene. En vil derfor være presset på tiden for å få gjennomført et undervisningsopplegg som dette, og jeg mener dette emnet har behov for at det settes av

¹³¹ Lyngsnes og Rismark 2009: s.121

¹³² Lyngsnes og Rismark 2009: s.117

¹³³ Intervju med Rolf Breimo

betydelig tid. Derfor kan en ende opp med at man ikke har nok tid til å gjennomføre dette undervisningsopplegget.

Didaktiske muligheter for «Operasjon Asfalt» i undervisningen:

Etter å ha snakket med Breimo, og fått høre hans synspunkter på «Operasjon Asfalt», som et undervisningsemne er jeg enda mer positiv enn jeg i utgangspunktet var. Det er en rekke kompetansemål, som treffet godt til emnet, og en kan derfor rettferdiggjøre å sette av godt med tid til emnet. Han tipset meg om at man i tillegg, til å anvende de som jobber på Trondenes historiske senter, kan forsøke å anvende tidsvitner til hendelsen, som kan fortelle om sine erfaringer fra aksjonen.

Breimo tipset også at man kan anvende det tverrfaglig. En kan for eksempel sette det opp mot kreativ skriving i norsk, men også andre fag og kompetansemål.¹³⁴

skrive kreative, informative og resonnerende tekster, litterære tolkninger og retoriske analyser på hovedmål og sidemål med utgangspunkt i norskfaglige tekster.¹³⁵

Det er mange muligheter, men det er opp til den enkelte lærer og dens kreativitet for hvordan «Operasjon Asfalt» kan anvendes innen undervisning i skolen.

Avrundning:

Historiefaget blir av noen ansett som et kjedelig fag, og et fag der man som elev må lese om ting som har skjedd. En viktig jobb for en historielærer vil derfor være å gjøre historiefaget levende og interessant for elevene. En måte å gjøre historiefaget mer levende på er å ta i bruk lokalhistorie, og løsrive seg fra læreboka. Ved å anvende lokalhistorie i undervisningen åpner man opp for å ta i bruk lokalmiljøet i undervisningen og bryte opp i det vante undervisningsmønsteret. Man kommer seg ut av klasserommet, man får sett steder som har tilknytning til de lokalhistoriske hendelsene, og man gir elevene et eieforhold til historien.

Et alternativ til å ta undervisningen ut av klasserommet, er å invitere lokalhistorikere eller andre med spesiell kunnskap om et tema, til å ha en forelesning på skolen. Ved å invitere andre personer inn i undervisningen, vil dette også bryte opp i det vante mønsteret og representere noe nytt i undervisningen. Jeg tenker det er viktig å få variasjon inn i faget.

¹³⁴ Intervju med Rolf Breimo

¹³⁵ <http://www.udir.no/kl06/NOR1-05/Kompetansemal?arst=1858830314&kmsn=-1569321230>

Historiefaget kan fort bli monotont og ensformig. Undervisningen kan ende opp med å bestå av 20-30 minutter forelesning fra læreren, før elevene selv blir satt til å lese i læreboka og gjøre oppgaver derfra. Denne undervisningsformen kan også være god, men slik jeg ser det handler det om variasjon. Hvis hver undervisning skal sjokkere eller være noe utenom det vanlige, vil det bli det vanlige og igjen monotont og ensformig. Hvis en ønsker å engasjere elever, som i utgangspunktet har en negativ holdning til historiefaget, kan variasjon være en nøkkelfaktor.

Men for at dette skal bli et vellykket undervisningsopplegg er man avhengig av at man har tid og setter av nok tid, slik at man kan gi elevene muligheten til virkelig å sette seg inn i emnet. Da er de åpne kompetansemålene, som en finner i LK06, midt i blinken. De er, som nevnt tidligere, åpne og gir den enkelte lærer tillitt og mulighet til å prioritere det man selv anser som viktig i faget. På den måten er det mulig å inkludere «Operasjon Asphalt» i historieundervisningen på skolen.

Kapittel 6: Oppsummering:

Hvorfor «Operasjon Asfalt»?

Under det tyske angrepet på Sovjetunionen, ble det tatt mange sovjetiske krigsfanger. Da et økende behov for arbeidskraft innad i de tysk-okkuperte områdene meldte seg, ble det beordret fra høyeste hold i Nazi-Tyskland å bruke de sovjetiske krigsfangene til dette formålet. Over 100.000 sovjetiske krigsfanger ble sendt til Norge i løpet av krigen. Under elendige levevilkår, knallhardt arbeid og umenneskelig behandling døde i overkant av 13.000 sovjetiske krigsfanger i Norge. Gravstedene var spredt utover hele Norge, bare i Nord-Norge var det 95 gravsteder, mens det på landsbasis ble anslått til å være rundt 200 sovjetiske gravsteder. Hvor mange krigsgraver det var i Nord-Norge etter krigen har jeg ikke lyktes å finne et eksakt svar på. Det opereres med tall fra 7453, som Eugene Syvertsen fra krigsgravtjenesten rapporterte, til i overkant av 8.500 krigsgraver.

Gravstedene var spredt utover store deler av Nord-Norge, noe som var til hodebry for de norske styresmaktene. Selv om det var mange i den norske befolkningen som beundret og hadde sympati for Sovjetunionen etter krigen, var det også en skepsis og frykt for hva Sovjetunionen kunne finne på. Krigsgravene ble i så måte ansett som en trussel. Den viktigste årsaken til «Operasjon Asfalt» ble vedtatt, var av sikkerhetspolitiske årsaker. Det var en reell frykt, men også en reell trussel om at de sovjetiske krigsgravene skulle bli brukt til «organisering og kontrollen av et vidt forgrenet spionasjenett» i Norge.¹³⁶

Etter å ha studert dette emnet over en tid, og lest flere kilder som angår aksjonen, er min oppfatning at «Operasjon Asfalt» ble vedtatt av sikkerhetspolitiske årsaker. Slik jeg ser det ble det var den nye spenningssituasjonen globalt avgjørende. Norge ble en del av Atlanterhavspakten, og frykten for hvordan Sovjetunionen kunne anvende den spredte gravstrukturen for spionasjevirkosomhet bidro nok til beslutningen de norske styresmaktene tok i denne saken.

Gjennomføringen av «Operasjon Asfalt»:

«Operasjon Asfalt» hadde sitt startsted i og rundt Kirkenes i Finnmark, i august 1951.

Aksjonen bar, i begynnelsen preg av å være en hasteaksjon. Arbeidet ble gjort om natten og utenom offentligheten. Aksjonen var underlagt sentralkontoret for krigsgraver under ledelse av byråsjef i Forsvarsdepartementet, Korner Halsne, mens selve oppgravingen i Nord-Norge

¹³⁶ Eidsaune, 1999: 5

var under ledelse av Johan Arntzen fra Sentralkontorets avdeling i Nord-Norge. Under gjennomføringen av «Operasjon Asfalt», ble også forsvaret Etterretningstjeneste involvert for å bistå med sin hjelp.

Det ble brukt bestemt at det skulle være et gravsted på Tjøtta, hvor de sovjetiske krigsfangenes graver i Nord-Norge skulle samles. Under aksjonen ble det ukjent antall skip i frakten av likene sørover til kaia i Sjøvik, som var den nærmeste dypvannskaia til Tjøtta. Skipene som man med hundreprosent sikkerhet, vet ble leid inn til aksjonen, var D/S Raftsund fra Vesteraalen Dampskipsselskap, og D/S Tanahon fra Finmarks Fylkesrederi.

Da «Operasjon Asfalt» nådde Troms, begynte demonstrasjoner mot aksjonen å melde seg. Den største demonstrasjonen fant sted i Mo. Demonstrasjonen har i senere tid blitt kalt for «kirkegårdskrigen». Her lyktes demonstrantene å stoppe oppgravingen, og de sovjetiske krigsgravene fikk stå uberørte av aksjonen.

Gjennomføringen av aksjonen er kritikkverdig slik jeg ser det. Utenriksminister Lange innrømmet, var det en tabbe å holde «Operasjon Asfalt» utenom offentligheten i startfasen. Oppgraving om natten, og et strengt hemmelighold bidro til å gjøre lokalsamfunnene mistenksomme for hva som egentlig foregikk. Det strenge hemmeligholdet bidro også til at det ble rom for konspiratoriske teorier fra opposisjonen. Flere minnesmerker ble sprengt bort under arbeidet. Gravearbeiderne hadde fått tillatelse til dette, hvis de så det nødvendig. Det er reist kritikk mot at de på noen steder var vel ukritisk til hva som behøvdes sprenges og hva som kunne stå uberørt. Det var i all hovedsak de lokalt rekrutterte arbeiderne, som fikk kritikk for å vise manglende respekt under arbeidet.

Politisk historiebruk:

«Operasjon Asfalt» ble heftig kritisert både før, under og etter aksjonen. Sovjetunionen var imot, og ønsket å beholde den eksisterende gravstrukturen i Nord-Norge. Sovjetunionen kalte krigsfangegravene for soldatgraver, og forsøkte med det å gi inntrykk av at dette var mennesker, som hadde ofret sine liv i kampen mot Nazi-Tyskland i Norge. Med dette ønsket de sympati og forståelse for at de sovjetiske krigsgravene burde forbli der hvor de allerede lå begravet.

Den norsk opposisjonen, ønsket, som Sovjetunionen å minne om det fellesskapet som var mellom nordmenn og de sovjetiske krigsfangene, mellom Norge og Sovjetunionen.

Opposisjonen så til at saken forble i det offentlige rom helt fram til aksjonen var avsluttet, og

bidro på den måten til den betydelige kritikken mot aksjonen fra lokalsamfunnene i Nord-Norge, som ble berørt av «Operasjon Asphalt».

Fra norsk hold var det et ønske om å holde aksjonen utenfor offentligheten. Dette ble forsøkt ved at oppgravingen i starten foregikk på nattestid og med et voldsomt hastverk.

I ettertid av aksjonen, har jeg sett på det minnepolitiske. En kan hevde at «Operasjon Asphalt» i seg selv, var en aksjon som bidro til å fortrenge minnet om de sovjetiske krigsfangene. Da aksjonen ble offentlig kjent, forsøkte norske myndigheter å forklare aksjonen med at de sovjetiske krigsgravene, slik de var anlagt, ikke kunne vedlikeholdes på en god og verdig måte. De pekte også på at den nye gravplassen på Tjøtta, der de sovjetiske krigsfangene kunne samles på ett sted, ville bli et vakkert sted å minnes de døde.

Marianne Neerland Soleim, har i sin doktoravhandling rettet kritikk mot den norske minnepolitikken. Hun skriver at det har vært arrangert minneseremonier, som ikke har vært arrangert av det offentlige, men med enkeltpersoner som initiativtakere.

Didaktiske muligheter:

Jeg har i masteroppgaven forsøkt å se nærmere på de didaktiske mulighetene som «Operasjon Asphalt» tilbyr. For å komme nærmere et svar på dette, gjennomførte jeg intervjuer med to personer. Den ene jeg intervjuet er lokalhistoriker og tidligere offiser fra Forsvaret, Harald Isachsen, som jobber med krigshistorie fra Harstad og omegn. Det jeg ønsket han kunne gi meg svar på var om skolene anvender den kunnskapen som er å finne i lokalmiljøet, og hvordan han kunne være behjelpelig dersom han fikk en forespørsel fra en skole eller lærer. Han kunne fortelle meg at det var svært få skoler som hadde henvendt seg ham, og ingen i forhold til «Operasjon Asphalt» eller de sovjetiske krigsfangene. Han fortalte at han de siste 5-6 årene hadde vært på Kila skole og hatt forelesning på ungdomstrinnet, men da om andre verdenskrig i Harstad.

På spørsmål om hvordan han kunne være behjelpelig hvis en skole eller lærer henvendte seg, svarte, Isachsen at han ikke hadde noen motforestillinger imot å ha forelesninger eller omvisninger, tvert om. Intervjuet med Isachsen førte til at jeg så didaktiske muligheter med «Operasjon Asphalt». Det handler om å anvende kunnskapen og ressursene lokalmiljøet tilbyr.

Etter å ha intervjuet Isachsen, manglet jeg noe – en historielærers meninger om de didaktiske mulighetene. Læreren jeg da ønsket å intervjuer, var min tidligere historielærer fra Heggen videregående skole, Rolf Breimo. Dette er en lærer jeg har stor respekt for, og som jeg beundrer. Breimo kan faget sitt. I intervjuet med ham ønsket jeg å finne ut om han brukte

«Operasjon Asphalt» i sin praksis, samt hvilke didaktiske muligheter og eventuelle begrensninger emnet har i undervisningsøyemed.

Breimo var positiv til «Operasjon Asphalt, som et emne i historieundervisningen på videregående, men var også klar på at dette er et omfattende emne, noe man er nødt til å ta høyde for. Han sa for eksempel at det ville være lurt å informere elevene, allerede når man hadde om den russiske revolusjonen, mellomkrigstiden og andre verdenskrig, at de vil få bruk for dette senere.

Breimo hadde, som så mange andre lite kjennskap til «Operasjon Asphalt». Han hadde derfor ikke anvendt emnet i sin praksis, men syntes det hørtes interessant ut. Han fortalte meg underveis i intervjuet at han hele tiden ser etter muligheter for å gjøre historiefaget mer levende for sine elever. Siden dette emnet også er en del av Harstads lokalhistorie så han at dette emnet har didaktisk potensiale. Siden «Operasjon Asphalt» er et omfattende emne, så han for seg å anvende det i et prosjekt- eller temaarbeid, som strakk seg over en periode på to uker, slik også jeg hadde tenkt det.

Etter selv å ha studert «Operasjon Asphalt», kompetansemål i historie etter vg3 og forhørt meg med Rolf Breimo og Harald Isachsen – ser jeg absolutt didaktiske muligheter med dette emnet. For at det skal kunne settes ut i praksis i undervisningssammenheng, er man avhengig av at rammefaktorene tillater det, men som tidligere nevnt, er den mest avgjørende rammefaktoren læreren selv.

Litteraturliste:

Litteratur:

- Bøe, Jan Bjarne. *Å Lese Fortiden : Historiebruk Og Historiedidaktikk*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2006.
- Bøe, Jan Bjarne, and Ketil Knutsen. *Innføring I Historiebruk*. Kristiansand: Cappelen Damm høyskoleforl., 2012.
- Digre, Kari. "Operasjon Asphalt." *Menneske og miljø i Nord-Troms* 2002 (2002).
- Eidsaune, Thor Helge. "Kirkegårdskrigen 1951." *Årbok for Rana* 32(1999) (1999).
- Eriksen, Knut Einar, Helge Pharo, Tom B. Jensen, Olav Riste, and Odd G. Engdal. *Kald Krig Og Internasjonalisering, 1949-1965*. Vol. B. 5, Oslo: Universitetsforl., 1997.
- Fagertun, Fredrik, and Bernhard L. Mohr. *Krig Og Frigjøring I Nord*. Stamsund: Orkana akademisk, 2015.
- Fjermeros, Halvor. *Med Lik I Lasten : Operasjon Asphalt : De Sovjetiske Massegravenes Skjebne I Norge*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2013.
- Holtmark, Sven G., Petia Mankova, and Russland Det Asymmetriske naboskap: Norge og. *Naboer I Frykt Og Forventning : Norge Og Russland 1917-2014*. Oslo: Pax, 2015.
- Lund, Erik. *Historiedidaktikk : En Håndbok for Studenter Og Lærere*. 4. utg. ed. Oslo: Universitetsforl., 2011.
- Lyngsnes, Kitt Margaret, and Marit Rismark. *Didaktisk Arbeid*. 2. utg. ed. Oslo: Gyldendal, 2007.
- Rønnebu, Gaute Lund, and Nordland Universitetet i. "«En Ualminnelig Vemmelig Sak» : Opinionens Reaksjoner På Operasjon Asphalt I 1951." Bodø: Universitetet i Nordland, 2014.
- Soleim, Marianne Neerland, and Tromsø Universitetet i. "Sovjetiske Krigsfanger I Norge 1941-1945 : Antall, Organisering Og Repatriering." Institutt for historie, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø, 2004.
- Furre, Berge, and Una Thoresen Dimola. *Norsk Historie 1914-2000 : Industrisamfunnet - Frå Vokstervisse Til Framtidstvil*. [Ny og forkortet utg.]. ed. Vol. B. 6, Oslo: Samlaget, 2000.

Andre kilder:

Referat fra møte i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite, 23.10.1951 kl. 17:30

Friheten, august til desember 1951

Bones, Stian, «Operasjon Asfalt» og den kalde krigens minnepolitikk.

Intervju:

Breimo, Rolf. «Intervju, 16. mai» av Mæhre, Thorbjørn (2016)

Isachsen, Harald. «Intervju 16.mai» av Mæhre, Thorbjørn (2016)

Webografi:

<http://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Hovedomraader/?read=1>

<http://www.udir.no/kl06/his1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieforberedende-utdanningsprogram/?read=1>

<http://www.udir.no/kl06/NOR1-05/Kompetansemaal?arst=1858830314&kmsn=-1569321230>